

SPANJE 1936-1986

DE AS 74

de AS

anarchisties tijdschrift

Veertiende jaargang, nr. 74 - april-juni 1986

De AS verschijnt vier maal per jaar en is een uitgave van Stichting De AS, Moerkapelle.

Jaarabonnement: f. 21,-; buiten Benelux f. 27,-.
Bestelling: door storting op giro 44 60 315 van Stg. De AS, Moerkapelle.

Adreswijzigingen: bij voorkeur per briefkaart, of per giro (verbeter het adres op de kaart) graag met vermelding van de postkode.
Reklamering: met vermelding van de laatste betaaldatum, als aangegeven in uw giro-administratie.

Nieuwe abonnementen: gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling.

Redaktie-adres: postbus 35061, 3005 DB Rotterdam.
Administratie-adres: postbus 43, 2750 AA Moerkapelle.

Redaktie: Cees Bronsveld, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Jaap van der Laan, Wim de Lobel, Simon Radius, Hans Ramaer.

Omslagontwerp: Detlef Greinert.
Verder werkten mee: Francisco Carasquer, Elly Kloosterman en Ruud Uittenhout.

SPANJE EN DE BURGEROORLOG

Rudolf de Jong

Vijftig jaar geleden begon de Spaanse burgeroorlog en daarmee de belangrijkste revolutie in de geschiedenis van het anarchisme. In Nederland wordt er veel aandacht aan besteed en dit nummer van de AS is eveneens aan gebeurtenissen tijdens en na de burgeroorlog gewijd. Daarbij is zoveel mogelijk rekening gehouden met wat anderen al gepubliceerd hebben en zullen publiceren. Met name verwijzen we naar het zomernummer van De Vrije, waarin onder andere kollektivisering en de vrouwenbeweging behandeld worden.

In deze AS staan twee themaas centraal. Ten eerste: Nederland en de Spaanse burgeroorlog. Elly Kloosterman schrijft over de invloed van de burgeroorlog op de anarchistiese beweging in Nederland. En van Anton Constandse is een lange - maar toch nog bekorte - reportage opgenomen, die hij in 1937 over de meigebeurtenissen in Barcelona schreef, alsook de beschouwing die hij daarop liet volgen. In de diskussies over de burgeroorlog en de politiek van de Spaanse libertaire beweging, staat die 'tragiese meiweek' immers sterk in het middelpunt. En voorts bevat deze AS een overzicht van wat er dit jaar allemaal over de Spaanse burgeroorlog is geschreven en georganiseerd.

Het tweede thema zou men het doorwerken van de burgeroorlog nà de burgeroorlog, van het anarchisme zonder de anarchistiese organisaties kunnen noemen. Er komen twee libertairen aan het woord, en een derde komt ter sprake, die in en kort na de burgeroorlog aktief waren in de anarchistiese beweging. Toevallig vochten ze ook alle drie in de bekende Durutti-kolonne. Ze gingen echter - zoals vele anderen van hun generatie - hun eigen weg, nu los van de oude organisaties en tradities. Alle drie ontwikkelden zich naar eigen aard en voorkeur, en droegen daarbij op geheel verschillende wijze bij aan een anarchisties alternatief.

Luis Mercier Vega (géén Spanjaard, geboren in 1915) was nog het meest bij de beweging betrokken en streefde onophoudelijk naar vernieuwing ervan, ondogmaties, zich baserend op de realiteit. Het internationale tijdschrift *Interregations,* dat aan de wieg stond van de internationale ontmoetingen in Venetië, was zijn laatste projekt. Als Latijns-Amerikakenner analyseerde hij de 'revolutie door de staat' van zowel Castro als Pinochet. Francisco Carasquer (eveneens in 1915 geboren) ontwikkelde zich, in Nederlandse ballingschap tot literatuurhistorikus - hij promoveerde op de libertaire novelist Ramon Sender - en tot een indrukwekkend vertaler, die de Nederlandse poëzie ontsloot voor de Spaanse kultuur. José Martinez (in 1920 geboren) doorbrak als geen ander het keurslijf van diktatuur en censuur, waarin de Spaanse kultuur gevangen zat. De drie bijdragen sluiten chronologies op elkaar aan. Mercier haalt herinneringen op aan de libertaire geest tijdens de burgeroorlog. Carasquer vertelt over zijn belevenissen in ballingschap en verzet. En Martinez'werk als uitgever betreft de laatste periode van diktatuur en ballingschap.

De keuze voor dit tweede thema is evenmin als de ruimte die besteed wordt aan de meiweek van 1937 niet toevallig. In de AS 58 werd al uitvoerig over de kollektivisaties bericht en aan de hand van nieuwe literatuur, die ten dele dit jaar nog te verwachten is, hopen we er weer aandacht aan te besteden. Revolutie en burgeroorlog zijn echter wel verleden tijd. Zij zijn teveel, en niet alleen door Spaanse geestverwanten, benaderd in een geest van 'het kon toen, dan kan het nu weer'; waarbij hetgeen er toen gebeurde ook nog eens geromantiseerd en gemythologiseerd werd.

De Spaanse anarcho-syndikalistiese organisatie - de CNT - is eveneens teveel op dezelfde manier bekeken. De periode na Franco bracht, na aanvankelijke euforie en bloei, ontnuchtering en ontgoocheling. In de AS 50/51/52 (zomer 1981) is verslag gedaan van het proces van kwantitatieve teruggang, van dogmatisme en moreel verval en van splitsing van de CNT. Thans, vijf jaar later, is de situatie niet verbeterd. De *Solidad Obrera,* het belangrijkste orgaan van de CNT-nationaal comitee (daarnaast is er de CNT-comitee confederaal) betreurde onlangs dat de organisatie

niet in staat was om de 50ste verjaardag van de revolutie landelijk te herdenken! En dat is dan nog wel de orthodoxe stroming, die de glorie van de 19de juli 1936 altijd verheerlijkt. Maar misschien is het niet eens zo te betreuren.
Anarchisten anno 1986 kunnen zich niet baseren op anarchisme anno 1936, niet op de gebeurtenissen, niet op de vormen. Ze kunnen wel iets doen om de wereld vrijer te helpen maken. Dat deden de drie libertairen Mercier Vega, Carasquer en Martinez - los van oude organisaties en vrij van de burgeroorlog als ballast. En datzelfde probeert ook de AS te doen.

CHRONOLOGIE VAN DE SPAANSE REVOLUTIE EN BURGEROORLOG (1936-1939)

Voor een goed begrip van de burgeroorlog en de revolutie in Spanje is het nuttig om te weten dat 19 juli 1936 een militaire staatsgreep stuitte op een omvangrijk volksverzet, dat voor een belangrijk deel gedragen werd door de anarcho-syndikalistiese beweging. Zo werd de - Republikeinse - staat en regering gered, begon een libertaire revolutie en ontstond een burgeroorlog tegen Franco en andere rebellerende militairen. Om die burgeroorlog te winnen werkten de anarcho-syndikalisten samen met de regering en met het Volksfront, een politieke alliantie van linkse en centrumpartijen. Er werden kompromissen gesloten, anarchisten tot minister benoemd en de staatsmacht werd hersteld...
Met die staatsmacht vernietigden Stalinisten, rechtse sociaal-demokraten en republikeinen - zoveel als mogelijk - de revolutie en verloren ze de oorlog, waarbij een organisatories machtige, maar sociaal-politiek verlamde CNT krachteloos was geworden... De belangrijkste data hierbij zijn:

- juli 1936	: Samenwerking CNT-FAI met andere antifascistiese partijen. Los hiervan begint de sociale revolutie met kollektivisaties (zelfbeheer) in dorpen en bedrijven, vooral in Catalonië en Aragon.
- november 1936	: Madrid frontstad. Vier ministers van de CNT-FAI in de centrale regering van de socialist Largo Caballero, die sedert september president is. Dit kan echter niet voorkomen dat de revolutie door staat en politieke partijen gesaboteerd en de volksmilities - waarin anarchisten een belangrijke rol speelden - gemilitariseerd worden.
- mei 1937	: De spanning tussen revolutie en kontrarevolutie komt tot een gewelddadige uitbarsting in Barcelona, de hoofdstad van Catalonië. Largo Caballero wordt door de rechtse ministers (Stalinisten, rechtse sociaal-demokraten en republikeinen) ten val gebracht. Ze vormen daarop de rechtse regering Negrin, waarop Sovjet-Rusland een grote greep heeft.
- zomer 1937	: Kontrarevolutie. Duizenden revolutionairen, o.a. de gehele POUM, vervolgd: kollektieven, o.a. in Aragon aangevallen en door het Republikeinse leger verwoest. Aan de basis weet de revolutie zich te herstellen.
- 1937-1939	: De Republiek verliest de steeds gruwelijker geworden oorlog, waarbij ook tegen Duitse en Italiaanse geregelde legers die Franco te hulp kwamen, gevochten moet worden. 'Het vrije westen', waarvan de regeringen niets willen weten van revolutionaire omwentelingen en organisaties, laten de Republiek volledig in de steek (zgn. non-interventie). Deze revolutionaire organisaties zijn: CNT (Confederacion National del Trabajo = anarcho-syndikalisties vakverbond), FAI (Federacion Anarquista de Espana = anarchistiese federatie), POUM (Partido Obrero de Unification Marxista = partij van revolutionaire Marxisten). Zogenaamd revolutionair, in de praktijk kontrarevolutionair zijn: PCE (Partido Communista de Espana = kommunistiese partij), PSUC (Partido Socialista Unificado de Catalunya = Catalaanse socialistiese eenheidspartij, waarin de Stalinistiese PCE en de sociaaldemokratiese partij al snel na juli 1936 samengingen).

DE MEIDAGEN IN BARCELONA

Anton Constandse

Met de burgeroorlog begon in Spanje ook een sociale revolutie. Die werd bestreden door Stalinisten en andere rechtse politieke en sociale krachten. Een dramaties hoogtepunt in deze politieke én klassenstrijd was de 'burgeroorlog binnen de burgeroorlog' van 3 tot 7 mei 1937 in Barcelona. Na een provokatie van rechts (een politie-inval in de gekollektiviseerde telefooncentrale) kwam het tot een gewelddadige uitbarsting. Er vielen honderden doden. Niet de zich verdedigende arbeiders, maar de leiders van de CNT-FAI sloten een akkoord, waardoor de kontrarevolutie na die meidagen tot op grote hoogte vrij spel kreeg. Als anrcho-syndikalistiese organisatie zat de CNT klem tussen de wens enerzijds de sociale revolutie te steunen en anderzijds de politiek van samenwerking met alle anti-Franco krachten voort te zetten. Over die meigebeurtenissen werd in Spanje en daarbuiten een leugen- en lasterkampanje georganiseerd.

Arbeiders die zich verdedigden en 'fascisties-trotskistiese elementen' kregen de schuld van het gebeurde. Dat werd in het bijzonder voor zoete koek geslikt door de buitenlandse vrienden van de Spaanse republiek (en niet alleen door Stalinisten). De mei-gebeurtenissen werden gebruikt om de centrale regering van Largo Caballero - waarin vier anarcho-syndikalisten als minister zitting hadden - ten val te brengen, de politieke positie van de CNT-FAI te ondermijnen, en de POUM (de anti-Stalinistiese revolutionaire Marxisten) te likwideren. George Orwell die in de militie van de POUM vocht, was min of meer toevallig die dagen in Barcelona aanwezig en hielp het gebouw van de POUM verdedigen. In zijn bekende boek 'Saluut aan Catalonië' heeft hij op indrukwekkende manier zijn ervaringen opgeschreven. Maar zijn verslag werd zoveel mogelijk doodgezwegen.

Er was nog iemand min of meer toevallig in Barcelona: Anton Constandse. Hij maakte in het voorjaar van 1937 een reis door republikeins Spanje en berichtte daarover uitvoerig in het weekblad 'De Dageraad', waarvan hij redakteur was. Daarin deed hij zeer uitgebreid verslag van de mei-gebeurtenissen en later ging hij ook op de gevolgen ervan in. (Door die ervaringen zou hij overigens zijn opvattingen over een organisatie van anarchisten geheel wijzigen). In die reisverslagen schreef hij verder over de gekollektiviseerde bedrijven die hij bezocht, over de kulturele ontwikkelingen en vele andere zaken. Decennia later is hij nog wel eens in artikelen terug gekomen op die meidagen in Barcelona (zie zijn posthuum verschenen 'De bron waaruit ik gedronken heb'). Daarin vertelde hij onder andere dat hij een nacht met een geweer op wacht heeft gestaan. Maar in de in De Dageraad gepubliceerde stukken ontbreekt elke vorm van 'meedoen', hoewel hij geweld niet principiëel afwees. Misschien speelde het een rol dat je je Nederlanderschap kon verliezen als je in Spanje vocht. Ontbreekt misschien daarom Constandses barrikadenverhaal in de reisverslagen?

De verslagen uit Barcelona laten we hieronder enigszins bekort volgen. Ze verschenen oorspronkelijk in De Dageraad - met de ondertitel 'Onafhankelijk weekblad voor vrije gedachte en kulturele vernieuwing'-, waarvan Constandse toen redakteur was. Het blad was niet het orgaan van een vrijdenkersorganisatie, maar een uitgave van Gerhard Rijnders (van De Vrije Socialist). De verslagen en beschouwingen van Constandse verschenen tussen 5 juni en 10 juli in De Dageraad. (RdJ)

1

Port-Bou is een plaatsje bij de Frans-Spaanse grens, dat aan een prachtige baai van de Middellandse Zee ligt. De mensen in Port-Bou waren niet optimisties. Er was sprake van een zekere oorlogsmoeheid, en de revolutionaire geest leed er zeer onder.

"Vergeet niet, dat de anarchisten, die in Cataloniё de overgrote meerderheid vormen der militanten, geen soldaten zijn, maar revolutionairen. Ze strijden weergaloos moedig, vermetel zelfs, tegen het fascisme, en voor hun sociale omwenteling. Maar juist die revolutie ontwikkelt zich niet verder, door de geweldige tegenstand, die we ondervinden. Alle demokratiese staten hebben we tegen ons; dan ook alle fascistiese, voorts de burgerlijke demokraten uit het anti-fascistiese Spanje, het hele zogenaamde Volksfront, van burgerlijken, rechtse sociaal-demokraten en bolsjewiki - die allen onze beweging en onze omwenteling vijandig gezind zijn. Op den duur kan men niet blijven vechten tegen heel de wereld. En daarvan maken de Volksfrontpartijen gebruik, om onze beweging aan te vallen".

Het ergste, zo zeiden onze kameraden, was de sabotage van de stalinisten. Ze hadden enigszins de kontrole over de wapens, die de Spaanse regering in Rusland kocht. En ze onthielden die wapens vaak angstvallig aan de anarchisten en de zogenaamde troskisten. Veel ging naar Madrid, waar de stalinisten de leiding hadden van de Internationale Brigade en van delen van het staatsleger. Maar aan het front van Arragon lagen de anarchisten en linkse Marxisten van de POUM, en die hadden ontzaglijk gebrek aan vliegtuigen, tanks, en kanonnen. Doch deze werden hun onthouden....

Het was geen bemoedigend nieuws. Ik wist reeds, dat de bolsjewiki in Barcelona, met valse order-briefjes, uit een fabriek twaalf tanks hadden gehaald, en die hadden verborgen in hun kazerne, voor eigen gebruik. Ik hoorde nu ook, dat achter de revolutionairen in Arragon delen van het staatsleger lagen, van de stalinistiese P.S.U.C. en van de burgerlijke Esquerra, en dat die wel beschikten over aanvalswapens, maar op de beslissende ogenblikken de anarchisten in de steek lieten.

In Barcelona was het gemakkelijk, de Via Durruti te vinden, en daar het grote gebouw van de C.N.T.-F.A.I., met zijn 8 verdiepingen en zijn brede gevel. Het was het vroegere hoofdkantoor van de Catalaanse patroons, van Cambo, en nu heette het "Casa-C.N.T.-F.A.I.", en was het centraal bureau van de anarchisten en syndikalisten. Ik had er een onderhoud met Germinal de Souza over de internationale verhoudingen, en ontmoette er Martin, de leider der internationale propaganda, en Augustin Souchy, bekend syndikalist.

Maar één van de belangwekkendste ontmoetingen was die met Ernst, een fijne kerel en een revolutionair karakter. Hij nodigde me uit, gedurende mijn verblijf in Barcelona in zijn huis te slapen.

2

Toen ik nauwelijks zes dagen in Barcelona was, bleek de spanning tot het hoogtepunt gestegen. Sacha, de éénarmige Russiese kameraad, die ook vroeger reeds eens Holland bezocht, had me gewaarschuwd: "We gaan hier straatgevechten tegemoet....". De man had profetiese woorden gesproken! Want op dinsdag 4 mei barstte het konflikt uit.

Maandags 3 mei kwam ik als gewoonlijk des morgens op het C.N.T.-gebouw in de Via-Durruti. Van hieruit werden de bezoeken aan fabrieken geregeld, hier had men onmiddellijk kontakt met de buitenlandse

en Spaanse geestverwanten. Die ochtend waren er twee Zweedse journalisten aangekomen, die vroegen rondgeleid te worden door enkele fabrieken. Maar de propaganda-dienst is niet georganiseerd. Niemand staat klaar, om buitenlanders te geleiden. Er zijn geen speciale gidsen en geen bureau's voor stelselmatige propaganda. Souchy, die goed Zweeds kent, lichtte hen in. Maar aangezien hij geen tijd had, met hen mee te gaan, verzocht hij mij, hen te willen begeleiden naar één van de garages van het transportbedrijf.
Ongeveer om één uur kwamen we terug. Ik at in de stad, slenterde wat over de grote boulevards, de Ramblas, en bij het grote plein, dat het centrum vormt van Barcelona, de Plaza de Cataluna, merkte ik enige agitatie op. Er stonden vele guardia's voor het Telefoongebouw, dat in de wandeling Telefonica heet, en de straat daarlangs was afgezet. Doch wat er nu werkelijk aan de hand was, wist ik nog niet. Omstreeks drie uur was ik weder in Casa-C.N.T., om er de Zweden te ontmoeten. Maar de deuren waren bezet door gewapende arbeiders, die papieren kontroleerden. Ik vernam toen, wat er was gebeurd. De guardia's hadden het Telefoongebouw bezet....
Nu zijn immer alle grote bewegingen in Barcelona begonnen met het bezetten van Telefonica. Men begrijpt wel, dat de kontrole over de telefoongesprekken van de grootste betekenis moet worden genoemd. Thans was deze centrale in handen van de C.N.T. en de U.G.T., de beide syndikaten in Catalonië. Verreweg de belangrijkste daarvan is de C.N.T., de syndikalistiese centrale, die ongeveer een miljoen leden heeft, terwijl de U.G.T. nog niet aan het halve miljoen toekomt. Daarbij komt, dat het percentage werkelijke arbeiders in de U.G.T. gering is. Dezen vormen de linkervleugel, en sympathiseren met de links-Marxistiese POUM. De POUM is de partij van vroegere bolsjewiki en linkse socialisten, die door de gebeurtenissen zeer naar links was opgeschoven, en gewoonlijk één front vormde met de C.N.T. en de F.A.I. Maar behalve degenen, die in de U.G.T. met de POUM sympathiseren, telt men er ook nog de socialistiese arbeiders, die in Largo Caballero hun leider erkennen. Ook hier kan men nog spreken van werkelijke arbeiders, al zijn ze dan reformisties. Doch na de omwenteling, toen ieder zich snel ging organiseren, is de toeloop naar de U.G.T. begonnen van klein-burgerlijke elementen. Bankbedienden, kantoorklerken, winkeliers, marktkooplui, huisbedienden, kelners, eigen baasjes enz., benevens de oude bureaukratie - ze zijn allen in de U.G.T. gekropen, en hebben daar een sterke rechtervleugel gevormd, die open staat voor de propaganda van de kleinburgerlijke partijen.
Deze partijen vormen het Volksfront naar Frans model. Ze zijn: de burgerlijke partijen van Companys en van Azaña, de wijnboeren, de Estat Català. Dan de socialistiese partij in Spanje, de kommunistiese partij evenzo. Maar in Catalonië zijn de socialisten met de stalinisten verenigd, en vormen ze de Catalaanse Socialistiese Eenheidspartij, de P.S.U.C. Dat beduidt echter, dat de bolsjewiki de andere groepen hebben opgeslokt, zodat de P.S.U.C. is aangesloten bij de Derde Internationale. En in het burgerlijke Volksfront is deze PSUC in Catalonië de meest rechtse partij! Men vertelt er anekdotes over. De groep van Companys heet: Esquerra - wat links betekent. Vroeger stond deze partij ook links van de andere burgerlijke partijen. Nu zegt men: de Esquerra is de linkervleugel van de P.S.U.C.....
Dit alles moet men weten, om te begrijpen, waarom de bezetting van het

telefoongebouw door de guardia's zoveel onrust verwekte. Die guardia' stonden onder leiding van de stalinist Rodriguez Salas, terwijl ze handelden in opdracht mede van de man van de Esquerra, Aiguade. Genoemde Salas was kommissaris voor de Openbare Orde.

3

Telefonica dus, in het bezit van de arbeiders van de C.N.T. en de U.G.T., was hun ontnomen. Op wiens bevel? Had men hier te doen met een staatsgreep van de Esquerra en de P.S.U.C.? Dat bleek later inderdaad het geval te wezen.
Ik wandelde weer de stad in. En nu was het beeld van de stad weer sterk veranderd. Overal op de hoeken van de straten stonden arbeiders, gewapend natuurlijk, van de kontrolepatroeljes, die de auto's aanhielden, sommige voorbijgangers fouilleerden, en zich zo verzekerden van de macht op straat. Tevens waren de barrikaden al in staat van wording. De arbeiders, die in drommen de werkplaatsen hadden verlaten, haalden allen in de wijklokalen hun wapens, voegden zich bij elkaar, postten in de straten en bij de barrikaden, die er reeds waren. Gaandeweg verminderde het aantal trams en autobussen al....
Weer terug, om inlichtingen, naar Casa-C.N.T.. Ik vond er Souchy bezig, zijn revolver te laden. Velen liepen met geweren. Men vreesde, dat ook een poging zou worden gedaan het C.N.T.-gebouw te bezetten, en bereidde zich voor. Matrassen werden tegen de deuren, zandzakken op het dak en de torentjes geplaatst. En boven stond al dreigend een machinegeweer tot verdediging.
Er werd intussen druk onderhandeld, met de centrale regering in Valencia, de regering van Caballero, waarin ook vier ministers van de C.N.T. waren opgenomen. Twee van hen, Fédérica Montseny en Garcia Oliver, kwamen later naar Barcelona, beide beschermd door een auto met vier guardia', die ze hadden meegekregen vanuit Valencia. Zonderlinge toestand. De auto van Montseny is een keer beschoten, door guardia's of Psuquisten, en vier andere guardia's moesten haar beschermen, omdat ze minister was.... Wat trouwens de guardia's aangaat, natuurlijk hebben enkele honderden meegevochten met lui van de Esquerra en de P.S.U.C.. Maar meerderen nog hebben zich koest gehouden, in afwachting, wie het zouden winnen; weer anderen hebben zich met de arbeiders verbroederd. In de buitenwijken met name was geen guardia te zien, en in de wijk Gracia, waar alles vrij normaal verliep, en zelfs nog winkels open bleven, hadden de guardia's, die zich vertoonden, bij voorbaat afgezien van elke strijd.
De onderhandelingen met de centrale regering hadden tot resultaat, dat de guardia's opdracht kregen, om Telefonica weer te verlaten, en de oude toestand te herstellen. Zowel Aiguadé als Salas traden af. Inderdaad scheen de rust weergekeerd. En de guardia's verlieten Telefonica.
Doch nog die avond keerden ze terug en bezetten het gebouw opnieuw. Op wiens last? Niet op last van de regering. De genoemde politieke partijen forceerden een konflikt, dat was duidelijk. Ze provoceerden het. Want toen de arbeiders die maandagavond vernamen, dat wederom Telefonica was aangevallen, organiseerden ze hun verdediging. Later bleek, dat de guardia's niet verder waren gekomen dan de tweede verdieping van het gebouw, en dat 12 arbeiders van de C.N.T., die de trappen en liften bezet hadden, hen verhinderden, verder door te dringen. Vandaar dan ook, dat de vlaggen van C.N.T. en U.G.T. bleven wapperen....
Toen ik des avonds thuis kwam, vond

ik Ernst in afwachting. Naast hem woonde een Duitse kameraad, die reeds vóór de omwenteling arbeidde in Barcelona, en die zich onmiddellijk in juli 1936 had gevoegd bij de miliciens.
Ik bracht verslag uit van al, wat er geschiedde. We besloten Hermann op de hoogte te stellen. En des avonds meenden Ernst en Hermann, toch ook nog altijd miliciens, dat het goed was, indien ze zich in dienst zouden stellen van het comité van verdediging in Sarria.
Barcelona is verdeeld in wijken, en Sarria is een volksbuurt, die in het zuid-westen tegen de hellingen van de bergen ligt. Vandaar beheerst men de toegang tot hoge toppen, o.a. tot de Tibidabo, waar miliciens van de C.N.T. hun kazerne hebben ingericht. Bovendien ligt dichtbij, ook in Sarria feitelijk, de Worosjilow-kazerne van de bolsjewiki, die daar hun divisie Karl Marx hebben ondergebracht. Strategies is Sarria derhalve een belangrijk punt, en het is te begrijpen, dat de kameraden daar een aanval verwachtten, op de Tibidabo, en vanuit de kazerne op hun lokalen.
Daarom had het comité van verdediging, dat was ingesteld, om het fascisme te bestrijden, maar tevens om de revolutie te verdedigen, die maandagmiddag drie barrikaden doen aanleggen, in het centrum van het plaatsje, waar men de wegen beheerste. Het comité beschikte over een machinegeweer voor elke barrikade.
Daarnaast stond de toren, vanwaar men een schitterend vèrgezicht heeft over heel de stad, maar vanwaar men tevens het oog kan houden op de genoemde kazerne. En op die toren hadden ze twee machinegeweren geplaatst en vaste uitkijkposten.
Op het middenplein zelf bevond zich ook het lokaal van het comité van verdediging. De arbeiders beschikten er over matrassen, over een ruime keuken, een aardige tuin, verschillende zalen. Later bleek me, dat de arbeiders van dit comité behoorden tot de C.N.T., en enkele ook tot de U.G.T.
Reeds in de gang was het een lopen en gaan. Patroeljes kwamen terug van hun kontrole-tochten. Alles was rustig. Herhaaldelijk kwamen auto's aan met kameraden, die zich in verbinding hadden gesteld met de andere wijk-comité's, en die vergaderd hadden in Casa-C.N.T.. Zo bleef men op de hoogte van de toestand. Duidelijk was die nog niet.
Er bleek overigens die nacht weinig aan de hand te zijn. Om één uur en om vier uur klonken er schoten. Dan holden plotseling allen van boven naar de straat en naar de barrikaden, sprongen van de matrassen, waar ze sliepen. Maar men kon de afkomst van de schoten niet vaststellen en dus trokken allen zich weer terug. Alleen de wachten bleven op post.
Intussen waren heel de nacht ook vrouwen in de weer. Een jong teer meisje, in sportbroek, met een geweer, ging mee op patroelje. Een andere liep met een revolver in de gang, maar hield zich overigens bezig met het ronddelen van wijn. Tegen de morgen kwam een auto met brood, worst en dergelijke, en werd het ontbijt met warme koffie rondgediend. Voor de fornuizen stonden verschillende vrouwen.
Vroeg in de ochtend, toen het reeds dag was, kwamen de bewoners van Sarria op straat, alsof er niets aan de hand was. Een ezel trok een kar met groenten, die bestemd was voor de markt. De deuren van de grote markthallen gingen open. De vrouwen trokken er bij tientallen heen. Een warme zon straalde over het stadje en in de bleke nevelen lagen de bergtoppen.... Een jonge milicien zat in de tuin en las een boek over Don Juan, van de oude anarchist Fédérico Urales, de vader van Fédérica Montseny. Kippen kakelden in de

tuin van het comité-gebouw, en twee witte konijntjes koesterden zich in de zon....

Zo begon één der bloedigste dagen, die Barcelona beleefd heeft.

4

Er is al die dagen, op 4 en 5 mei, druk gekonfereerd door de leiders van de C.N.T. met de regering. Immers in die regering hebben ook vier C.N.T.-ers zitting gehad. Het zijn allen eerlijke, veel te eerlijke arbeiders en propagandisten, die de politiek niet kennen, en die de dupe worden van de geraffineerde handigheid en de politieke sluwe en gemene diplomatie van de partijen. Alleen Fédérica Montseny is in staat geweest te studeren, en ze heeft deel genomen aan de aktie, die haar vader, Fédérico Urales, in zijn "Revista blanca", in zijn "Luchador" en andere tijdschriften heeft ontketend ten bate van de anarchistiese beweging. Ze is een bekend propagandiste. Maar Juan Lopez is een gewone handarbeider, die in de gevangenis heeft leren studeren, en zich zo heeft ontwikkeld. Hij is zo uit de fabriek naar het ministerie gekomen. Juan Peirò, die tot de gematigden behoort, is altijd arbeider geweest, zonder ooit beroeps-propagandist te zijn. Garcia Oliver was in zijn jeugd kelner, is toen arbeider geworden, en àl wat hij weet, heeft hij in de gevangenis geleerd, en aangezien hij veel weet, moet hij niet kort gevangen hebben gezeten.

Deze mensen, gewend aan het illegale arbeiden in verboden organisaties, worden nu minister. Garcia Oliver weet gelijkstelling te verkrijgen van het vrije en het wettelijke huwelijk in tal van gevallen, hij maakt de abortus wettelijk toelaatbaar, mits onder medies toezicht.

Hij richt volksrechtbanken op, met vertegenwoordigers van alle arbeiders-groepen. De anderen proberen de gekollektiviseerde bedrijven te steunen, de handel met het buitenland uit handen van partikulieren te halen. Fédérica Montseny organiseert met de syndikaten de hygiëne, en heeft daarbij veel sukses.

Van deze vier ministers, die plotseling voor een aanval staan van de politieke partijen voor een staatsgreep van het oude Volksfront, komen Fédérica Montseny en Garcia Oliver naar Barcelona. Ze spreken voor de radio. Garcia Oliver herinnert eraan, dat de guardia' in juli van het vorig jaar naast de arbeiders hebben gestreden, tegen de fascisten. Hij roept op, om die broederstrijd te staken. "Ik buig me voor alle doden, die gevallen zijn, en ik kus ze alle, van beide zijden...." zegt hij patheties. Blijkbaar is het hem niet duidelijk, wat er eigenlijk gebeurt. Hij gelooft nog aan een betreurenswaardig incident, dat per ongeluk is verwekt, en waar allen het slachtoffer van zijn. De regering-Calballero in Valencia poogt ook de gemoederen te sussen. Maar dat men hier te doen heeft met een welbewuste provokatie, met een goed-overlegd plan der partijen van het Volksfront, zie, dat blijkt eerst later overduidelijk.

Intussen hebben dan toch de onderhandelingen resultaat gehad. De Raadsheren van Catalonië, zijn afgetreden. De bolsjewiek Salas en de burgerman Aiguadé zijn tevens van hun post ontheven. In die krisis weet niemand, wie overwinnaar en wie overwonnene is. De C.N.T. besluit, dat allen weer aan de arbeid zullen gaan, en dat de strijd zal worden gestaakt. De POUM ondersteunt dit parool. Men meent, dat de aanval is afgeslagen, en dat de provokatie is mislukt. Donderdagsmorgens brengt de Soli (het anarchistiese dagblad Solidad Obrera) in een speciaal klein nummer, met rode kop gedrukt, het besluit.

Ik ga de stad weer in, neem de métro naar de Plaza de Cataluna, en inder-

daad: men kan weer op het Plein en op de Ramblas lopen. Het eerste, wat ik doe, is, het C.N.T.-gebouw opzoeken. Op de Via-Durruti is het nog stil, maar men kan er toch passeren. Aan de voorzijde is alles geblindeerd. Vanachter de matrassen en vanachter de hekken roepen ze me toe, dat ik maar achterom moet gaan. Inderdaad: daar staan de pantser-auto's en de machinegeweren achter de barrikades. Ik kom door de kleine achterdeur in het gebouw. Velen zijn weg, hebben het gebouw eindelijk weer eens kunnen verlaten. In verschillende kamers slapen vrouwen, die gedurende twee dagen hier zijn gebleven, zonder te kunnen rusten vanwege het dreunen van de handgranaten. Reeds ruimt men weer de stukken glas op, versjouwt de kisten met munitie, en bergt matrassen weg. Gedemonteerde machinegeweren staan op de gang, naast kisten vol met handgranaten, tussen de splinters van stukgeschoten deuren.

Ik hoor er het verschrikkelijk verhaal van de moord op Camille Berneri en zijn vriend Barbieri, die - omdat ze zich voorheen hadden verzet tegen de Russiese inmenging en tegen het feit, dat de Russiese konsul in Barcelona stookte tegen de anarchisten - die deswege uit hun huis zijn gehaald, eerst gearresteerd en dan in het geheim zijn neergeschoten, van achter zijn aangevallen en vermoord. In zijn laatste brief aan zijn dochter had hij nog geschreven, dat hij daar het antifascisme mee zou kunnen dienen.

"Als ik met mijn leven het bedreigde Baskenland zou kunnen redden, zou ik geen ogenblik aarzelen", had hij gezegd. Nu was hij gevallen, niet door de hand der fascisten, maar door die van de politieke partijen, van stalinistiese Psuquisten en van burgerlijke Catalanen, wier verbond steeds inniger wordt....

En men vertelt mij, wat vanuit de ramen van het Comité Regional is gezien. Op een pleintje, even naast het gebouw, stopt een auto, die wordt aangehouden door guardia's en door lui met rode banden om de arm - van de stalinistiese P.S.U.C.. Uit de auto

Anton Constandse (geheel rechts) met enkele Zweedse en Spaanse anarcho-syndikalisten op het dak van het CNT-gebouw in Barcelona, begin mei 1937. (Kollektie Rudolf de Jong)

stappen vijf arbeiders, met wapens. Kameraden, die de C.N.T. te hulp komen. Er worden bevelen gegeven. De kameraden zijn in de val gelopen. Ze leggen hun wapens neer.
Op hetzelfde ogenblik knallen de schoten, en alle vijf vallen ter aarde. Laf neergeschoten. In het C.N.T.-gebouw een hevige konsternatie. Men wil een uitval doen, om de gevallenen te wreken, maar men ziet er van af, om niet meer slachtoffers te doen vallen.
En een ander vertelt me van de dood van een neef van Ferrer, die van het front was weergekeerd, en op krukken liep, en die men heeft gedood. Er lopen geruchten over het afmaken van twaalf jonge anarchisten, die vermist worden. De leidende kameraad van de Libertaire Jeugd, Fidel Mirò is onvindbaar, al blijkt hij later nog in leven te zijn.
En nu? Men wacht af. Het is nog de vraag, of de strijd zal worden gestaakt. De C.N.T. wil de barrikaden verlaten, maar de comité's eisen waarborgen. Het kan elk ogenblik weer losbarsten....
Ik besluit, naar de Ramblas te gaan, om poolshoogte te nemen. Er zijn niet veel wandelaars nog en alle café's zijn gesloten. Doch uit alle lokalen zijn de verdedigers naar buiten gekomen en staan met elkaar te praten op de boulevards. Bij de barrikaden zelf oefenen de arbeiders hun kontrole uit. Men ziet geen guardia's. Hier en daar één in een deur, of boven op een dak. Hebben ze zich dan toch teruggetrokken? Er wordt gevent met een speciaal nummer van de Batalla, het orgaan van de POUM. De drukkerij is in beslag genomen, en na protesten van de C.N.T. later weer vrijgemaakt. Maar deze krant is elders gedrukt. Met dikke letters staat daar, dat de arbeiders overal meester zijn van de situatie, dat men nu weer aan de arbeid kan gaan, omdat de aanval is afgeslagen.
Ik loop enkele gebouwen binnen van de POUM en informeer naar hun mening. Men weet niet, wat er uit de situatie kan voortvloeien. Maar wel is er gesproken met veel anarchisten, die samen met de mensen van de POUM op de barrikaden hebben gestaan. Eén van de anarchistiese groepen, de Vrienden van Durruti heeft een manifest laten drukken, dat overal is aangeplakt, waarin men eist, dat er samen met de POUM, de C.N.T. en de F.A.I. een revolutionair comité zal worden gevormd; dat men zal dóórstrijden tot alle guardia's zijn ontwapend, dat men de socialisatie volledig wil doorzetten, en dat men de politieke partijen, die verantwoordelijk zijn voor dit bloedbad, zal opheffen.... En de POUM schijnt tot dat standpunt over te hellen, hoewel de POUM en de Vrienden van Durruti samen maar heel zwak zijn.
De anarchistiese groep echter beschouwt het als een nederlaag, als nu de arbeiders aan het werk gaan, en bij de POUM is men nog geneigd, te geloven aan een overwinning. Zo onduidelijk is de toestand op die donderdagmorgen....

5

Ik keer terug naar Sarrià. Als ik des middags wederom naar Casa-C.N.T. wil gaan, is de strijd weer ontbrand. Er is geen doorkomen aan. Maar dat zijn de laatste nagalmen van het geweld. Want vrijdagmorgen hebben de arbeiders zich teruggetrokken. De barrikaden zijn verlaten. Het is druk op straat. En men ziet veel meer guardia's. Vierhonderd van hen zijn uit de dient genomen, zo verluiden de berichten. Maar tevens is er iets anders bekend geworden....
Vanuit Madrid en Valencia zijn minstens 5000 guardia's, trouw aan de partijen van het Volksfront, naar Barcelona gekomen, in grote vrachtauto's en in boten. Ze zijn binnen komen rijden met kreten van U.H.P.,

dat beduidt: Uniòn de Hermanos Proletarios (Verbond van Arbeiders-Broeders). Dat was de leuze van de arbeiders tijdens de revolutie in Asturië, in 1934. Nu is het de leuze van het kleinburgerlijke Volksfront, bijna een officiële staatsuitdrukking zelfs!

Ik heb zelden leden van de openbare macht zo in drommen door de stad zien slenteren, allen met lange Russiese geweren, dikwijls met de bajonetten er boven op, en zo ongegeneerd zien flirten met vrouwen en meisjes, die ze met blikken en woorden vaak lastig vielen. De volgende dagen hadden velen één of andere vriendin aan de haak geslagen.

Maar hun politieke funktie was duidelijk: ze vertegenwoordigden het gezag van de regering in Valencia. Welk gezag? De regering van Caballero stond op het punt, af te treden, na de staatsgreep van de partijen. Men zou het weldra weten: Valencia kreeg een volkomen kontra-revolutionaire regering, van rechtse sociaal-demokraten, als Negrin en Prieto, van stalinisten, van burgerlijke ministers, onder andere de beruchte Aiguadé, die met Salas de aanval op Telefonica had bevolen.

De invasie van officieren en van politiekers uit Madrid en uit Valencia hield aan. Generaal Pozas zou de orde herstellen in Barcelona. Men zei, dat hij niet onsympathiek stond tegenover de C.N.T.. Maar het éne revolutionaire comité na het andere werd gelikwideerd. De onderzoekingspolitie, met Eroles aan het hoofd, werd opgeheven. De kontrole-patroeljes, die zich ter beschikking hadden gesteld, om de orde te handhaven, werden ontbonden. Dagen lang zijn er schietpartijen voorgekomen tussen guardia's en patroeljes van de arbeiders. De F.A.I. wordt min of meer als illegale partij beschouwd, want ze heeft geen deel meer aan de vorming van de volksrechtbanken. De C.N.T. staat onder strenge censuur. Al haar brieven worden nu ook gekeurd door censoren van de partijen. De Soli verschijnt herhaaldelijk met halve pagina's, die blank zijn: geschrapt door de censuur. Het andere dagblad van de C.N.T. in Barcelona, Catalunya, is voor acht dagen verboden geweest. In de gemeenteraad heeft de P.S.U.C. zonder sukses nog - voorgesteld, om de bedrijven van het transport uit handen te nemen van de syndikaten, en te laten kontroleren door de gemeentebesturen. Deze aanval is afgeslagen, maar Telefonica blijft in handen van de regering....

Eerst later vernemen we, dat overal in Catalonië tal van anarchisten zijn vermoord. Dus toch wel degelijk.... een verschrikkelijke nederlaag!

En het ergste is de POUM er aan toe. De censuur voor La Batalla is nog strenger. Aan het einde van mei is de krant geheel in beslag genomen. De bekendste leiders zitten reeds gevangen, eerst Gorkin, daarna Nin. Men rekent er op, dat de POUM zal worden verboden, en illegaal zal moeten werken, zoals in de tijd van het reaktionair regiem van 1934 en 1935....

Maar keren we terug tot die vrijdag, dat de stad weer haar normaal aanzien kreeg. In Sarria waren de machinegeweren van de barrikaden verdwenen. Maar nog wachtte men af, al waren vele leden van het comité niet meer present. Wanneer ik er vrijdagsavonds echter nog eens kom kijken, beramen een aantal jongeren een dolzinnig plan. Ze willen met drie pantserauto's de stad in, weer de strijd openen, de arbeiders weer mobiliseren. Ze beweren, dat het een geordend plan is in overleg met alle revolutionaire comité's. Als dat zo is, dan zal de revolutie geheel opnieuw oplaaien, maar de strijd zal - na de aankomst van de duizenden guardia's uit Valencia - nog veel bloediger zijn.

Gezien de houding echter van de C.N.T. twijfel ik sterk aan zulk een plan. De jongens zijn kennelijk opgewonden, en er valt niet rustig met hen te praten. Maar ik waarschuw Hermann en Ernst, om zich toch niet nutteloos in een avontuur te storten, dat in deze omstandigheden geen zin heeft en geen politieke daad meer is. Ze zijn het met me eens, maar ze blijven nog. Er komt echter niets van. Gelukkig. Want anders had ik deze jongens met hun vurig sentiment zondags niet terug gezien in de metro, waar ze me hartelijk groetten, ondanks mijn kritiek van die avond.

6

Na de nacht in Sarrià, waar het toch tamelijk rustig was gebleven, had ik dinsdag besloten om de stad te gaan verkennen. De ondergrondse liep nog, zij het dan één tram per half uur, en dus moest het verkeer met de binnenstad nog mogelijk wezen. We bereikten volkomen normaal het station van de Plaza de Catalunya, het centrum van de stad, waar het Telefoongebouw was gevestigd. Doch nauwelijks waren we één trap op, of we hoorden reeds het geknetter der schoten. Nog een trap op .... een plat gedeelte.... de straat! Er stonden vrij veel toeschouwers, gereed, om onmiddellijk naar omlaag te duiken, wanneer het vuren te dicht in de nabijheid kwam. Er werd zodanig geschoten, dat passeren op straat niet mogelijk leek.
Ik was echter te nieuwsgierig, om reeds nu onverrichter zake terug te keren. Ik drong wat meer naar voren, tot op de hoek van het Plein. Het Telefoongebouw stond daar in de volkomen verlaten ruimte. Van tijd tot tijd schoot men, maar we zagen niemand. Terwijl de arbeiders wegdoken achter hun barrikaden, verscholen zich de guardia's in woningen, op de daken der bankgebouwen, in grote café's, in verlaten kerken. Zo ook op de Ramblas, die ik vanaf het Plein geheel kon overzien. De gebouwen van de POUM, die daar zijn, werden aangevallen en verdedigd, doch ternauwernood waren de strijdenden zichtbaar.
Ik besloot, al was het niet mogelijk de Plaza de Catalunya te passeren, toch te pogen, het C.N.T.-gebouw te bereiken, en dan achterom te gaan, met een boogje rond het Plein heen. Inderdaad bereikte ik, door grotendeels verlaten straten, de Via Durruti, waar het Casa-C.N.T. is gevestigd. Bij het begin van de weg werd ik gevisiteerd op wapens en werd mij gevraagd, waar ik heen ging. Doch het gebouw van de C.N.T. was nog te bereiken.
Er vóór stonden gewapende arbeiders, in het gebouw zelf waren deuren en vensters gebarrikadeerd met matrassen en zandzakken. Op de zesde verdieping, waar de buitenlandse sekties waren gevestigd, bevonden zich minder kameraden dan gewoonlijk. Wel waren er Souchy, Martin, Rüdiger, Franse geestverwanten - die hier een voorkeur bleken te hebben voor het werpen van handgranaten! - en twee Engelse vrouwelijke kameraden. Even na mij waren deze laatsten komen aanstappen, terwijl er in de Via Durruti al werd geschoten. Kalm en moedig. Deze beide Engelse vrouwen - één ervan was Ethel Mac Donald - hebben zich dagen lang koelbloedig en zeer kalm gedragen, en ze hebben het belegerde gebouw ook niet verlaten.
Want nauwelijks waren zij binnen, of het schieten begon. Guardia's, leden van de burgerlijke Esquerra en van andere partijen, (o.a. van de bolsjewistiese P.S.U.C.) bleken vanaf de daken en de hoeken der straten, tot de aanval te zijn overgegaan. Na een half uur van heen- en weerschieten viel één der op-post-staande kameraden, aan het hoofd gewond. On-

middellijk schoten de anderen te hulp, droegen hem weg. Gelukkig bleek de wond niet ernstig te zijn.
Toch werd het raadzaam geacht, om allen terug te trekken in het gebouw. De deuren gingen dicht, door stukgeslagen ruiten en door de tralies van hekken staken de geweerlopen der verdedigers, en op het dak begon het machinegeweer dreunend te ratelen.
We zaten nu eens in de kamer van de radio-uitzendingen, dan weer daarnaast, bij de Engelse sektie. Het was hier die dinsdag nog mogelijk, om uit de ramen op straat te zien. Doch de kogels ketsten tegen de muren der huizen, zodat wolken van gruis opdwarrelden, vooral als het machinegeweer in aktie was. Veelvuldiger werd het schieten van de mitrailleurs der belegeraars. Weldra hoorden we, dat een tweede kameraad gewond was. Vrij kort daarop ontmoette ik boven weer Souchy. Hij stelde voor, dat we even op het dak zouden kijken, waar het machinegeweer stond! Doch juist, toen we de trap wilden opgaan, opende men de deur en droegen enige kameraden een hevig-bloedende makker naar omlaag. Hij had twee schoten in de benen, en blijkbaar meer verwondingen. Het bloeden hield niet op. De matras was geheel bevlekt, grote plassen bloed lagen op de tegels van het portaal. Met lakens trachtten de vrouwen hem te verbinden, ze gaven de man, die half bewusteloos, doodsbleek, hijgde naar adem, te drinken. Het duurde misschien een half uur, vóór een auto van de Sanidad, de Geneeskundige Dienst - waarvan de mannen en vrouwen dwars door alle gevechten heen er op uittrokken - hem op een brankard wegbracht. Maar het leek ons een eeuwigheid.
Bij een wandeling door het gebouw bleek het over de hele breedte aan de straat onder vuur te liggen. Voor de open ramen van de bovenverdiepingen zaten kameraden, verdekt achter matrassen, met geweren en pistolen. Meer naar omlaag waren vele blinden neergelaten, die de kogels opvingen. Op de beneden-verdiepingen ploften de kogels, door de kamers heen, in de deuren, die uitkwamen bij de gang. Velen stonden daar bij de hoofdingang, zaten opde trappen. Bij de ingang zelf, gebarrikadeerd, lagen gewapende arbeiders.
Soms was het even stil. Dan ploften weer nijdig de schoten, klonken de doffe maar luide ontploffingen van de handgranaten. Van tijd tot tijd kwamen aan de voorkant nog auto's met kameraden, om te konfereren, of te helpen. Zodra ze uitstapten, patsten de kogels rond hen heen tegen de straten, zonder hen gelukkig te raken.
Het werd later. Voor de twee gewonden had men geen wijn, geen eten. Allen leden trouwens onder de honger en de dorst. Toen besloten enige vrouwen, levensmiddelen te halen. Inderdaad schuifelden ze langs de gevel, snel de hoek om, een zijstraat in. "Geen mannen, riepen de anderen. Daar schieten ze op".
Het gevecht hield aan. Rinkelende ruiten, die braken, kogels in de kamers, tegen de muren.... Ingesloten te zitten, ook al was dat niet onmiddellijk levensgevaarlijk, en dan maar af te wachten, wat er komen zal.... dat begint je tenslotte onrustig te maken. Ik wist dat er 'n achteruitgang was die uitkwam op een klein pleintje, vanwaar men in nauwe straatjes van de volksbuurten aanlandde. Lag deze deur onder vuur? Met twee andere buitenlandse kameraden en één der meisjes zouden we de plek verkennen. De kameraden waarschuwden, omdat overal geschoten werd. Ze vertrouwden de situatie niet.
Doch de anderen, één voor één, stapten de deur uit. Er werd niet op ons geschoten. We vonden weldra een klein, donker eethuis, waar men ons wat wijn, brood en sla, en ook nog

soep kon voorzetten. Meer was er niet te krijgen. Maar het was reeds 3 uur in de namiddag en alles was welkom.
Deze achterdeur is opengebleven, maar niet veiliger geworden. Die namiddag toch zijn kameraden uit de buitenwijken komen opdagen, hebben de straten achter het gebouw bezet, een rij van barrikaden opgeworpen en zo een verbinding van het gebouw met de buitenwereld mogelijk gemaakt. Er is toen echter ook hier, aan de achterzijde, veel geschoten. Twee dagen en nachten heeft de belegering geduurd. Toen ik donderdagsmorgens terugkwam, en weer - na herhaaldelijk gevisiteerd te zijn - door de bijna geheel verlaten Via Durruti liep, was de voorzijde van het gebouw geheel gesloten. Aan de achterzijde echter kon ik er binnenkomen. Dat zou die middag niet meer mogelijk zijn geweest, want toen ontbrandde de strijd wederom in alle hevigheid.

7

Die dinsdagmiddag besloot ik te trachten, mijn woning bij Sarriá op te zoeken. Ik vroeg enige inlichtingen aan voorbijgangers. Ze schudden het hoofd. Ik zou er nooit komen, meenden ze. Ik moest toch zeker de Paseo Gracia over, en daar werd hevig gevochten. Nu ja, ik kon toch zien hoever ik kwam.
Het is me inderdaad gelukt, deze brede laan over te steken. Vele straten waren bijkans geheel verlaten. Ik heb met allerlei omwegen mijn weg vervolgd, langs de Triomfboog, de Plaza de la República. Daar waren er weinigen, die zich op straat vertoonden. Van tijd tot tijd raasden vrachtauto's voorbij met arbeiders, de geweren in de aanslag. Ik heb later geweten, dat zich hier bloedige drama's hebben afgespeeld. Hier was het, dat van een auto met twintig jonge anarchisten, die in de val liepen en door Guardia's werden aangehouden - dat er slechts acht konden ontkomen. Vijf zijn er op de plaats zelf gedood, de andere zeven gearresteerd, en daarna afschuwelijk afgemaakt. Bij de lijkschouwing bleken hun hoofden met geweerkolven verpletterd, hun buiken stukgetrapt te zijn. In een stille buitenwijk zijn twaalf verminkte lijken op straat gesmeten, vervoerd in een kleine auto....
Ik ben daar geen getuige van geweest. Wat ik zag, was slechts, dat overal postende arbeiders beschoten werden en terugvuurden. Dan was het weer even stil en vervolgde ik mijn weg. Het is zonderling, dat je aan dit schieten snel went. Dertig, veertig maal klinken er schoten, en schrikt men op. Bij de vijftigste keer ga je je schamen, dat je schrikt. Alleen als dàn, dicht bij je, een kogel ploft, of iemand een geweer afschiet, zodat je een scherpe knal hoort, schrik je weer òp, en aarzel je, wat je nu zult doen....
Vele malen langs barrikaden. Papieren tonen van de C.N.T.. Maar in de buitenwijken, in Gracia, Bona Nova, Sarriá.... daar is alles rustig. De Guardia's daar verschijnen niet op straat of ze hebben met de arbeiders een akkoord gesloten. Daar zijn winkels open en café's. Maar levensmiddelen zijn vrijwel niet te krijgen.
Wanneer ik die avond thuis kom, besluit ik eerst wat te gaan slapen. Ik heb immers heel de nacht geen oog dichtgedaan. Een paar uur later zoek ik op het pleintje in Sarriá Ernst op en Hermann. Ze hebben warm eten en ik eet mee. De mannen van het verdedigings-comité hebben een oude geit kadeau gekregen. Ze is minstens veertien jaar geweest, maar boze tongen beweren, dat het er wel acht'ien kunnen zijn geweest. Het vlees is taai maar eetbaar.
Ook deze nacht gebeurt er in Sarriá niets. Een kalme koele nacht. Alleen in de verte, vanuit de stad, klinken

telkens de schoten, dreunen granaten. De volgende morgen neem ik weer de metro, stap uit op de Plaza de Catalunya. Maar er is geen doorkomen meer aan. Ik probeer om te lopen, maar stuit overal op afgezette straten, waar geschoten wordt. Met veel moeite vind ik de terugweg. In de namiddag liggen de straten nog méér verlaten, schijnt het schieten uit alle wijken te komen. Woensdagavonds wordt er hevig gevochten, om een kazerne en een wagenpark. De bergen weerkaatsen het geratel en de ontploffingen, de echo verdubbelt het onheilspellend lawaai.

Ik ben des avonds dood op, en besluit thuis te blijven slapen. In de buitenwijken bleef het rustig. De volgende ochtend hoor ik van Ernst en Hermann, dat er in Sarriá toch niets gepasseerd is, en ik ben blij, dat ik allen ongedeerd terug zie.

Maar in deze twee dagen zijn er minstens 400 doden gevallen, meer dan 1000 gewonden, waarvan velen nog zullen sterven.... En bij de meeste arbeiders bestaat de vaste wil en de bereidheid, deze strijd voort te zetten tot de vernietiging der kontra-revolutie. "We zullen hen de nek breken", zegt één der anarchisten. En hij leunt tegen de barrikade en telt zijn patronen....

8

Wat heden reeds vaststaat, is, dat de nederlaag van de C.N.T. ontzaglijke verbittering heeft gewekt, niet alleen tegen de boljewiki en de Volksfrontpartijen, die de Catalaanse revolutie hebben trachten te wurgen, maar ook tegen de leiding van C.N.T.-F.A.I. Hier hebben we onmiddellijk met het leiders-vraagstuk te doen, midden in de anarchistiese beweging.

Vast staat, dat de leiding een enorme invloed had op de militante leden. Toen die leiding het parool uitgaf: de strijd staken - is dat parool na één dag met grote discipline opgevolgd. De leden hadden waarschijnlijk het vertrouwen, dat het staken van de straatgevechten een overwinning inluidde. De leiding meende op die wijze, uit een moeilijke situatie een uitweg te hebben gevonden. Doch het resultaat blijkt een grote nederlaag? Aan wie de schuld?

Aan de leiding, zo zegt men. De leiders echter van de C.N.T. zijn zelf mensen, die zichzelf hebben ontwikkeld, die hun leidende funktie te danken hebben aan hun strijdvaardigheid, hun trouw, hun ontberingen en gevangenisstraffen, die door de beweging hun deel zijn geworden. Maakt zulk een leiding fouten, dan kan men niet spreken van "verraad". Zeker, artikelen en oproepen in de Soli droegen een zo patethies karakter, dat men soms aan massa-suggestie ging denken, om de tegenstanders in de kaart te spelen. Die oproepen om broeders te zijn, om de arbeidersklasse en de anti-fascisten toch niet in twee kampen te verdelen, waren even zoveel verzwakkingen van de revolutionaire strijd in de straten. Maar het zou dwaasheid zijn, hier een vergelijking te maken met bijvoorbeeld sociaal-demokraten in Duitsland, die de revolutie afzwoeren terwille van de burgerlijke maatschappij. Want nogmaals: deze mensen van de C.N.T. hadden immer illegaal gewerkt, waren geen beroepsbonzen, hadden een revolutie in Catalonië verwekt van de grootste betekenis. Is er iets geschied door hun schuld, dat verkeerd uitliep, dan toch alleen, omdat ze de verdediging van hun eigen revolutie verkeerd hebben aangepakt.

Waardoor echter hebben ze fouten gemaakt? Niet omdat ze te weinig revolutionair waren of te slecht onderlegd. Maar.... omdat ze een verkeerde opvatting hadden van politiek, en van de politiek, die de anderen dreven. Ze zijn politiek gesproken kinderen geweest, zoals in de anarchis-

tiese en syndikalistiese beweging zovelen. Ze hebben alle leuzen en frazen der tegenstanders voor echt en waar gehouden, en toen hebben ze zich laten bedwelmen door hun eigen menslievendheid, hun eigen opofferings-gezindheid, hun eigen bereidheid tot vriendschappelijke samenwerking, die ze ook veronderstelden bij die tegenstanders. Ze hebben niet ingezien, dat vóór alles de politiek een harde en meedogenloze strijd is om de macht.

Ze waren dus goede propagandisten, ze konden de mensen ontroeren en tot weergaloze strijd opwekken. Maar ze zijn slechte politici gebleken. Laat men niet zeggen, dat dit vóór hen pleit. Ze hebben dit zichzelf ook wijsgemaakt.

Na de nederlaag hebben de vier gewezen ministers van de C.N.T. verantwoording afgelegd in het openbaar. Ze hebben zich beklaagd, dat de anderen geen eerlijk spel hadden gespeeld. Ze hebben gezegd: "We trekken ons uit de politiek terug. We zijn a-politiek, zoals steeds. We bepalen ons tot ekonomiese aktie".

Welnu - wanneer een rechtschapen mens genoeg heeft van de strijd om de macht, met al zijn venijnige kanten, met al zijn gekuip en zijn krijgslisten - dan heeft hij het recht, zich te bepalen tot zijn huisgezin of zijn klubs, en de politiek aan anderen over te laten. Er wordt dan beslist over hem, zonder hem. Maar leiders van een beweging van honderdduizenden hebben dat recht niet. Die moeten aan politiek doen, ook al haten ze dat woord. Maar zonder parlementarisme, zonder staats-socialisme te willen, is ook de strijd voor staatlóós socialisme.... politiek. Leiders van massa's, die geen politiek willen drijven, doch wel in staat zijn, door hun enorme invloed de massa's voort te stuwen in de revolutie, zouden op de moeilijkste ogenblikken die massa's aan hun lot overlaten, omdat op zulke momenten de krijgskunst, de taktiek, de politiek alleen een situatie kunnen redden.

Het is steeds hetzelfde. Bewonderenswaardig is het anarchisme in de strijd. Het schept onvoorziene mogelijkheden. Er bruist initiatief op, een reeks van individuele en kollektieve scheppende daden wentelen de maatschappij om. Maar als de kontrarevolutie zich organiseert, of als politieke rotten en staatssocialisten met hun kunstgrepen beginnen - die ze niet uitvinden, maar alleen putten uit het arsenaal der ervaring en der geschiedenis - zijn de anarchisten zwakker. Omdat ze niet voldoende inzien, dat politiek een strijd is, verbitterd en hard, om de.... macht. En indien dus de leiders van de C.N.T.-F.A.I. fouten hebben gemaakt - zoals buitenlandse en Spaanse kameraden dat beweren - dan ligt de schuld bij de hele beweging, bij haar opzet en haar ideologie. Om nog één voorbeeld te noemen: nergens is de "demokratie" zo groot als in een beweging van de C.N.T.. Op kongressen wordt uitvoerig gedebatteerd, de verschillende afdelingen en groepen hebben allerlei vrijheden, binnen het raam der beweging. Er is van "diktatuur der leiders" minder sprake dan waar ook.

Maar in de uren van het gevaar en van de strijd - die toch een stuk oorlog wordt - ontstaat vanzelf de neiging - die we nu, zielkundig gesproken, beter dan vroeger kunnen verklaren - om zich rond een leider te scharen, die men vertrouwt. Zo is Durruti als leider van duizenden naar boven gekomen. In zo'n ogenblik echter màg een leider niet - met een beroep op het anarchisme, dat immers geen leiders erkent - màg hij niet dat leiderschap weigeren. Hij moet het aanvaarden, om duizenden een middelpunt van aktie, een steun, een vastheid te verschaffen. De "massa" vraagt dat nu eenmaal, anders zou ze

geen "massa" zijn, die vertrouwen wil en vertrouwen geeft. Deze, uit de aktie geboren en in strijd naar voren gebrachte leider, moet een politikus zijn en een diplomaat. Want duizenden hebben zich aan hem toevertrouwd. En het is dwaasheid, om op grond van anarchistiese stokpaardjes zulk een positie af te wijzen. Afwijzen, dat beduidt: de positie overlaten aan de vijand. De C.N.T. wees de verantwoording niet af. Maar of ze de goede "leiders" vond?

9

In hoeverre zijn de leiders van de C.N.T. schuldig geweest aan de nederlaag? Ze hebben de strijd afgelast, zonder degelijke waarborgen, dat inderdaad de beweging niet verder zou worden aangevallen. Maar ze motiveren dat door te zeggen, dat elke strijd zou zijn geëindigd met een nederlaag voor allen. Immers, nemen we aan, dat in Catalonië inderdaad de C.N.T. de strijd na de bloedige meiweek zou hebben voortgezet. Dan zou men hebben moeten strijden: tegen Franco, tegen Valencia, en tegen Rusland, Frankrijk en Engeland.
Zulk een strijd is verloren, indien niet uit het buitenland hulp komt opdagen. Welnu, de anarchistiese beweging in het buitenland is daartoe veel te zwak. En de overige arbeiders? ze zouden dan de gehoorzaamheid moeten opzeggen, niet alleen aan de bourgeoisie, maar ook aan hun "Marxistiese" leiders, en hun eigen revolutie moeten hebben doorvoeren. Was daar kans op? Hieromtrent tast men volkomen in het duister. Reeds een jaar lang blijft alle daadwerkelijke hulp voor het revolutionaire Catalonië uit. Te verwachten, dat spoedig die hulp wel zal komen, is een overdreven spekulatie. Men moet eens lezen, welke gemene perskampagnes worden gevoerd in de Volksfront-pers van heel de wereld! Zolang de arbeiders dat nog lezen en geloven, zullen ze de Catalaanse kameraden niet te hulp komen....
En men kan geen grote bevolking van zes miljoen opofferen aan een revolutie, indien er geen uitzicht bestaat, dat men die inderdaad kan doorvoeren. Zelfs indien men inderdaad... die revolutie had kunnen doorvoeren.
Want ook dàt is nog een vraag op zichzelf. In mei heeft de voorhoede van de arbeiders een verbitterde strijd gevoerd, in Barcelona. Een revolutie echter heeft de spontane hulp en medewerking nodig van heel de arbeidersklasse en haar bondgenoten in zulk een periode. Kon men daarop rekenen? Een nieuw probleem. Men kan alles maken en breken. Alleen een revolutie kan men niet maken, wanneer men wil. Ook dat moesten de kritici bedenken.
Zodat de methode, om zich terug te trekken in mei zeker een even wijze politiek was, als elke andere had kunnen zijn. Het was een nederlaag. Dat is niet te weerleggen. Heeft men er een groter en verschrikkelijker nederlaag mee voorkomen? Daarover kan alleen de geschiedenis oordelen. Maar onze kameraden hebben het gemeend.
Hebben dus de leiders géén schuld? Ik geloof inderdaad, dat hun schuld niet bepaald ligt in die eerste meiweek. Maar.... dat ze het zo ver hebben laten komen - dat is mijns inziens hun schuld wèl. In grenzeloos vertrouwen op de sociaal-demokraten, bolsjewiki en burgerlijke elementen hebben ze deze vrijheid en hulp gegeven - zouden zich ervan te verzekeren, dat al die vrijheid en al die steun niet tegen henzelf zou worden aangewend. Ze beheerden de bedrijven, de mensen van de C.N.T. - en ze sloten een kompromis met hen, die de staat kontroleerden. Indien men dat echter doet - ook dat leert mijns inziens Spanje - dan moet men de be-

langrijkste machtspositie voor zichzelf reserveren, opdat de staat niet kan worden aangewend tègen de libertairen, maar opdat de syndikaten - die in Spanje tenminste de ekonomiese macht in handen hadden - juist de staat ondergeschikt maken aan zichzelf, en hem als administratief apparaat, als technies hulpmiddel alleen, naast zich dulden.

Men zou het ook nog anders kunnen zeggen: indien werkelijk de syndikaten de macht vertegenwoordigen van de arbeidersklasse, moeten de arbeiders de leiding behouden bij een eventueel verbond met andere sektoren. En die leiding liet de C.N.T. zich gaandeweg ontglippen.

Toch.... wil ik hier niet onvermeld laten, wat de Spaanse leidende kameraden van de C.N.T. daartegenover stellen - "Denk je, dat een Catalonië, dat werkelijk in handen zou zijn van de anarchisten, niet door een samenzwering van de hele wereld binnen een maand al zou zijn vernietigd"? Die vraag drukt zwaar. Inderdaad: de zwakheid van de anarchistiese beweging - en dan de lijdzame medeplichtigheid van heel de internationale arbeidersklasse - zij zijn de hoofdschuldigen, zij zijn de voornaamste faktoren tot de zwakke positie van C.N.T.-F.A.I.. En immer weer herhalen we: alles, wat daar gebeurt, is de schuld van ons allen, in gans Europa....

ANTON CONSTANDSEDAG

Door Humanistisch Verbond, Humanitas en De Vrije Gedachte wordt op 13 september in De Kleine Komedie te Amsterdam een Anton Constandsedag georganiseerd. Het thema van die dag, die om 9.30 begint, is Anton Constandse en de meningsvorming. Sprekers zijn o.a. Wim van Dooren, Henk Hofland, Rudolf de Jong, Bram van der Lek en Joop van Thijn. 's Middags is er een forum met onder meer oudere en jongere anarchisten. Meer informatie bij het HSN, Sarphatistraat 4, Amsterdam.

LOSSE EXEMPLAREN

Zolang de voorraad strekt zijn nog losse exemplaren verkrijgbaar van diverse al verschenen afleveringen van De AS. Men kan deze nummers bestellen door storting van *f.* 5,50 (inklusief verzendkosten) per exemplaar op postgiro 44 60 315 van De AS, postbus 43, Moerkapelle. Alleen nr. 17 (Misdaad & straf, met teksten van Clara Wichmann) kost *f.* 3,50. Het gaat verder om de afleveringen: nr. 28 (Kropotkin), nr. 38 (Bedrog van het kapitaal), nr. 41 (Gezondheidszorg), nr. 44/45 (Onkruit & antimilitarisme), nr. 46 (USA), nr. 47 (Geweld), nr. 53 (De staat van verzorging), nr. 55/56 (Politieke vorming), nr. 57 (Tolstoi), nr. 58 (Koöperaties en kollektieven), nr. 59/60 (Anarchistiese perspektieven), nr. 61 (Marx), nr. 62 (Bart de Ligt), nr. 63 (Anarchie & Avantgarde), nr. 64 (De krisis), nr. 65 (Nationalisme & bevrijdingsbewegingen), nr. 66 (Een libertaire staat), nr. 67 (Arbeidsethos), nr. 68 (Anarchisme & utopie), nr. 69 (Nieuwe sociale bewegingen), nr. 70 (Clara Wichmann), nr. 71 (Staatskunst of straatkultuur), nr. 72 (Eigendom) en nr. 73 (Technologie).

PORTRETTEN UIT DE BURGEROORLOG

Luis Mercier Vega

In 1978 verscheen bij Editions Noir (Genève) een autobiografies verhaal van Luis Mercier Vega. Van dit 'La Chevauchée anonyme' ('De anonieme inspektierit') is een Nederlandse uitgave in voorbereiding (bij uitgeverij Spreeuw).
Luis Mercier Vega (1914-1977) was vóór de Spaanse burgeroorlog aktief in de Franse Union Anarchiste. In 1936 vertrok hij naar Spanje om zich aan te sluiten bij de kolonne van Durutti. In 1939 vluchtte hij naar Marseille. La Chevauchée anonyme begint op het moment dat de tweede wereldoorlog dreigt uit te breken. Vele uit Spanje gevluchte antifascisten zitten dan vast in Frankrijk, opgesloten in kampen. Mercier Vega vluchtte naar België en slaagde erin om in Antwerpen met een groepje kameraden in te schepen op een boot naar Argentinië. Op die boot vertellen ze elkaar hun levensgeschiedenis en verhalen over Spanje. Hieronder een fragment uit het boek van Luis Mercier Vega.

"Vast werk tegen een vast loon, met geregelde werktijden waar ze je kontroleren, is me nooit bevallen. Dat zal wel komen doordat ik nooit een echt vak geleerd heb. Pas in Spanje heb ik geleerd wat het betekent een vak te hebben. Niet door er zelf één te leren, maar door wat ik meegemaakt heb".
M'n verhaal begint in het zuiden van Aragón, in de streek rond Teruel. De oorlog was net begonnen en in die tijd rukten we nog op, al gebeurde dat in veel opzichten niet erg ordelijk. Overigens, toen later alles georganiseerd werd en ze een geregeld leger gingen naäpen, begonnen we terug te trekken. Maar dat is een heel ander verhaal.
Wij trokken dus op en kregen allerlei vaste gewoontes. Bijvoorbeeld, we bezetten de kerk van een dorp dat we veroverd hadden en maakten er een volkshuis van. Het was misschien wel niet zo doordacht maar zo ging dat nu eenmaal. Het huis van de notaris werd opgeblazen en alle papieren, kontrakten en dokumenten werden op een hoop gegooid en verbrand. Dat was de manier om weer helemaal opnieuw te beginnen. Laten we het er maar niet over hebben of we wel gelijk hadden. Eén ding is zeker, in de meeste streken hebben de milities spontaan hetzelfde gedaan zonder dat ze er bevel toe hadden gekregen. Natuurlijk werden de straatnamen die aan de koning of aan de godsdienst herinnerden vervangen door namen van revolutionairen of door symbolen. Ik weet wel dat het allemaal niet erg serieus was en dat het zelfs een religieus trekje had, onder het mom van vrijdenken, maar het luchtte op. Maar daar wou ik het nu niet verder over hebben.
Op een middag veroverden we zonder veel problemen een dorpje. We kwamen in die tijd nog met een vrachtwagen aanscheuren met twintig man erop die hun geweren leegschoten alsof het een arabies ruiterfeest was. We zetten een wacht uit op de weg en gingen overleggen met de republikeinen uit het plaatsje, die zich bekend gemaakt hadden en dan begon het ritueel. Met de kolf van het geweer sloegen we de straatnaambordjes eraf en schilderden we leuzen op de kerkdeuren. Een groepje van een paar man drongen de verlaten werkplaats van een smid binnen. Eén

van de militiamannen ziet een ingelijst diploma hangen bezegeld met een zegel (een medaljon) met de beeltenis van koning Alfons XIII. Hij verbrijzelt het met één klap van zijn geweerkolf. Het medaljon in gruzelementen, het glas versplinterd, de lijst hangt erbij en het dokument is gescheurd.
Juist op dat moment komt Arrighi binnen. Hij ziet het gebeuren en wordt witheet van woede. Hij grijpt de Spanjaard die zojuist zijn revolutionaire overtuiging heeft laten zien door met zijn geweerkolf te zwaaien, schudt hem door elkaar en vloekt hem uit. Hij is buiten zichzelf van woede en lijkt in staat de hele compagnie neer te leggen met zijn pistoolmitrailleur, het enige automatiese wapen waarover de groep beschikte.
In een mengelmoes van Italiaans, Frans en Spaans, dat nauwelijks te volgen is omdat hij staat te stotteren van woede, zegt hij: "Het is niet de koning die je daar vertrapt maar een vent die weet wat werken is". De Spanjaard wist niet wat hem overkwam. "Een smidsdiploma is het resultaat van een leertijd van jaren en daar heeft de koning niets mee te maken. Het is een kunst die je langzaam opbouwt. Soms sta je dagen aan de blaasbalg, en dan sta je weer dagen te hameren, dagenlang moet je leren je ogen, je handen en je spieren te gebruiken en dat jaren achterelkaar. En jij, hoerejong, jij slaat zomaar alles wat hij kan kapot omdat jijzelf niks weet en niks kunt". Dan houdt hij plotseling op. Hij kan niet meer uit zijn woorden komen. Langzamerhand wordt hij kalmer. Arrighi zet zijn pistoolmitrailleur in de hoek en doet zijn ransel af.
"Hou je bek dicht en kijk". Hij steekt het smidsvuur aan en zet twee man aan de blaasbalg. De hele middag staat hij te werken en om acht uur 's avonds heeft hij voor ons een tak gesmeed met bladeren en een roos

Twee door CNT-FAI uitgegeven affiches tijdens de burgeroorlog. Op de ene staat 'Boer, dit is je plaats', op de andere 'Hebzucht, militarisme, oorlog - dat is het fascisme. Laten we het met verenigde krachten vernietigen'.

eraan. Toen hij die ons liet zien was hij weer gekalmeerd. Het was weer die goede oude Arrighi zoals we hem hadden leren kennen maar in wie we ons zo vergist hadden.
Hij is met Durruti naar Madrid gegaan. Niemand kon zo goed met molotowkocktails omgaan als hij, of die klotegranaten gooien die net zo gevaarlijk waren voor degeen die ze gooide als voor degeen naar wie ze gegooid werden. Hij is er gesneuveld. Hij wist dat hij niet terug zou komen want hij had zijn smederij, ergens tussen Pré Saint-Gervais en Les Lilas (in Parijs) aan zijn twee knechten nagelaten. Zelf ken ik geen vak. Alleen van sloten weet ik het een en ander af, maar dat is uit noodzaak geboren. Niemand vroeg nog verder....

De eerste verhalen waren spontaan gekomen. De luisteraars hadden er de smaak van te pakken gekregen en wilden meer. Was het alleen om de tijd door te komen met een verhaal of was het een manier om de illusie te kunnen koesteren van iets gemeenschappelijks dat boven de werkelijkheid van nu stond. Het kost moeite de lange Willy over te halen, niet omdat hij niets te vertellen heeft maar omdat hij een vreemde taal moet spreken.
"Ik ben uit de mijn weggegaan toen ik nog heel jong was. Onder het nieuwe regime was er allen nog maar de mijn. Je kan het alleen in de mijn uithouden, hakken in een gang, laden en stutten aanbrengen, als er daarnaast nog iets anders is, vergaderingen, manifestaties, diskussies en soms stakingen. Op het werk dacht ik aan de beweging, op het werk kon ik meepraten omdat ik kompel was. Toen de uniformen aan de macht waren bleef van de mijn niets dan de smaak van stof in je mond. Je kon nergens meer over denken of op hopen".
"Later trok ik van het ene land naar het andere. Soms had je werk, altijd zwaar, altijd afstompend en altijd slecht betaald. Zelfs de solidariteit en de hulp van kameraden begonnen je te drukken. Je moet je steeds aanpassen, je inspannen niet tot last te zijn, afwachten als je dorst hebt of de anderen zin hebben iets te drinken. Je bent bang moeilijk en veeleisend gevonden te worden. Bovendien moet je altijd het hoofd buigen, voor de politie, de gendarmes, voor ambtenaren en burgermannetjes. Je moet je klein maken, niet opvallen; je verbergen. Zo min mogelijk leven, leren bang te zijn. Dat leer je snel, ook als je nog geen dertig bent en negentig kilo weegt. Je krijgt alleen het gevoel dat je ziek bent, dat er iets in je kapot gaat. Je zou iedere douanier of smeris verrot willen slaan, maar ik bleef beleefd, zeer beleefd en glimlachte zelfs als ze grappen over me maakten".
"Toen de oorlog in Spanje uitbrak ben ik erheen gevlógen. Je kon een geweer krijgen in Barcelona, je tegenstanders droegen uniformen en je kon openlijk en op gelijke voet vechten. Ik ben maar twee dagen in Barcelona gebleven. Ik heb me zelfs niet laten inlijven bij de Duitse detachementen die gevormd werden. Ik was natuurlijk bang te moeten diskusiëren. Ik wilde wat anders en ben met een kleine kolonne Spanjaarden vertrokken. Maandenlang was ik gelukkig. Een overall, een paar espadrilles, een deken en een Mauser. Vanaf september lag je in de modder en was het 's nachts zo koud dat we een gat moesten graven in een helling om er met z'n drieën of vieren als beesten tegen elkaar aan te slapen".
"Maar als je sliep wist je dat een kameraad de wacht hield en als je zelf op wacht stond had je het gevoel dat je de anderen beschermde. Ik sprak geen woord Spaans. Van boeren uit Navarre die naar ons waren overgelopen, leerde ik de harshoudende struikjes te zoeken die uitstekend

brandden, ook al liep het vocht eruit. Om elkaar te begrijpen had je geen woorden nodig".
"Dat was voor mij revolutie. Ik heb nooit aan de overwinning gedacht, ik heb er nooit op gehoopt, ik heb zelfs nooit aan de volgende dag gedacht. Het is moeilijk uit te leggen, maar ik bestond. Daarna ben je rustig. Smeerlapperij, verraad en leugens maken maar weinig indruk meer. Je weet dat het mogelijk is echt te leven zonder je te hoeven schikken".
Willy's stem wordt schor omdat hij het moeilijk vindt woorden te vinden voor zijn gevoelens. De anderen zwijgen. Het blijft lang stil. De grote Duitser loopt naar de reling om te spugen.

HERBELEVING VAN EEN BALLINGSCHAP

Francisco Carasquer

Op de 10de februari 1939, de dag dat Paus Pius XI stierf, kwam ik Frankrijk binnen, bij Bourg Madamme / La Tour de Carol, met de 119de gemengde brigade van de 26ste divisie (de divisie Durruti). We wilden de grens overschrijden in perfekt gesloten formatie, onze oorlogsmissie "in schoonheid" voltooien: de bevelhebber van de brigade, Belmonte, voorop en het hoofd van de militaire staf - ik zelf - als laatste.
Terloops gaven wij de wereld een lesje in zelfdiscipline, de enige rationele discipline die menselijk aanvaardbaar is, nu en in de toekomst (Maar wie zich hiervan wil overtuigen doet er beter aan de getuigenis te lezen die Cipriano Mera geeft in zijn boek 'Guerra, exilio y carcel de un anarcosindicalista').

Ondanks het feit dat de kogels van de fascisten over onze hoofden vlogen werd de orde in de kolonne niet verbroken en we droegen één voor één onze wapens over aan de Franse gendarmes, die ons die nacht in de sneeuw achterlieten met als enige beschutting de velddeken die ieder van ons op de rug droeg. Later werden we overgebracht naar de vesting van Mont-Louis - tegenover de prachtige Canigou - waar we moesten slapen op kale vloeren, nog slechter dan in de sneeuw, want die was tenminste schoon en zeker niet kouder. Maar spoedig werden we overgebracht naar het koncentratiekamp Vernet d'Ariège waar ik zeven maanden verbleef.
We waren met in totaal een 15.000 man. Ik wilde niet naar de barakken die voor de officieren in gereedheid waren gebracht en ik verbleef bij mijn eigen mensen in een barak voor de gewone soldaten. De gendarmes waren stomverbaasd omdat wij ondernemend en vol geestdrift waren. Zij zeiden dat de Duitse ex-Spanjestrijders die eerder in het kamp hadden gezeten, verslagen en treurig waren geweest, zonder enige moraal, maar dat zij ons daarentegen altijd bezig zagen met de een of andere aktiviteit: het organiseren van wedstrijden, koncerten, recitals, langere en kortere kursussen, zangbijeenkomsten, lezingen met kommentaar, diskussies en vergaderingen, vooral vergaderingen.
Altijd zal ik mij het gebeurde op 17 april 1939 herinneren, die de kracht van ons moreel duidelijk maakte. Een korporaal van het Franse leger, die geloof ik tot een sanitaire dienst

behoorde, haalde het in zijn hoofd, als gezondheidsmaatregel, ons allemaal kaal te willen scheren. Vastbesloten om de mensen aan te pakken, gaf hij de eerste de beste die hij tegenkwam het bevel naar de kapper te gaan. Degene die hij zo aanvatte was de chauffeur van Ricardo Sanz, het hoofd van de divisie. Deze wenste niet alleen niet te gehoorzamen, maar, zeer verontwaardigd om behandeld te worden als iemand met luizen op het hoofd, gaf hij de korporaal lik op stuk. Anderen kwamen op hun luide stemmen af en de korporaal zag zich al heel snel omringd door vijandige gezichten. Hij maakte dat hij wegkwam en bracht verslag uit bij de kapitein van de compagnie gendarmes, die ons bewaakte, buiten het ons omringende prikkeldraad.
Enkele ogenblikken later zagen we de hele compagnie in snelle pas op ons afkomen met de wapens gericht, klaar om te schieten. Intussen hadden wij ons allemaal verzameld op het terrein bij de ingang en iemand uit de menigte zei even energiek als doelbewust: "Omsingel ze, naar voren, stap voor stap". En voordat zij er zich rekenschap van gaven waren de gendarmes volledig door ons ingesloten en afgesneden. De kapitein werd lijkbleek en probeerde te verbergen dat hij zich naar ons schikte: "Allons, Allons, tout va s'arranger, ne faites pas cette têtes" (Kom, kom, alles komt in orde, kijk niet zo kwaad). We werden niet kaal geschoren en hadden onze eer gered.
In die korte ogenblikken waren we als geëlektrificeerd, op dezelfde wijze als we de sfeer en de spanning beleefd hadden in de dagen van de grote stakingen, die de CNT vroeger in Barcelona en Saragosa georganiseerd had. Een gemeenschappelijke spanning waarin je je leven, zonder dat je het zelf weet, op het spel zet. Ik was bij de voorsten, op twee pas afstand van de lopen van de geweren die op ons gericht waren en herinner me dat ik er geen sekonde aan dacht dat ze me konden neerschieten of op me inslaan. We waren er zeker van dat, indien zij besloten hadden te schieten, de vijftienduizend man zonder zich iets van de geweren aan te trekken, de gendarmes vernietigd zouden hebben. En toch gaven wij ons er geen rekenschap van dat dan de voorsten bij ons onherroepelijk gevallen zouden zijn. Of beter, daar hielden we eenvoudig geen rekening mee.

Via een vriend stelde ik mij in verbinding met een onderwijzeres uit Nantes aan de Loire (de hoofdstad van het departement Loire Intérieure dat later Loire Atlantique ging heten) en zij slaagde erin mij uit het kamp te krijgen door mij een post als lecteur (voorlezer) in het Spaans aan de Universiteit van Nantes aan te bieden, een post die men speciaal voor mij had geschapen.
Maar toen ik in Nantes aankwam was de tweede wereldoorlog reeds begonnen en de professoren die mij hadden zullen opvangen en helpen, waren gemobiliseerd en alles lag op zijn gat. Maar ik had al snel werk gevonden. Eerst in een fruitzaak van een landgenoot uit Minorca, later verkocht ik zelf fruit op een markt in Palensac en ondernam ik stappen om mijn vader en mijn zuster die nog altijd in konsentratiekampen zaten, eruit te halen. Toen de Duitsers Frankrijk in ijltempo bezetten, vluchtten wij naar het zuiden, vóórdat zij Nantes bereikt hadden. Ik ging met enige vrienden op de fiets naar Saint-Jean de Luz in de hoop dat wij daar aan boord van een schip konden komen om in de geallieerde legers dienst te nemen, terwijl mijn vader en mijn zuster naar de Spaanse grens gingen in afwachting of zij al dan niet Spanje binnen konden komen. Maar in de kleine haven van Saint-Jean de Luz,

waar een eskader van de Britse vloot lag, konden we niet veel doen.
Het was onze bedoeling, zoals ik al zei, om ons in te schepen op een van de oorlogsbodems en ons te laten inlijven in het Britse legioen. Wij gaven een schipper, die ons naar een van de oorlogsbodems zou brengen, de drie fietsen en drieduizend Franse francs die wij tesamen hadden. Maar de schipper verscheen niet op de afgesproken plaats, naar het schijnt omdat het een onmogelijke onderneming was. Ook hebben we nog geprobeerd ons tussen Poolse soldaten te mengen, die gereed stonden om zich in te schepen. Maar ondanks het feit dat wij ons getooid hadden met de rossige mutsen die zo karakteristiek waren voor het Poolse expeditieleger hadden enige Britse officieren die de kolonne van Poolse soldaten bewaakten en even elegant als hooghartig en humeurig waren, ons onmiddellijk in de gaten. Ik zou eigenlijk moeten zeggen, vanwege hun manier van optreden, dat het halfgoden waren, die zich verwaardigden een paar vervelende Pigmeeën te verwijderen.

Vandaar gingen de andere twee naar Toulouse en ik naar Pau waar ik een bevriende familie kende. Drie maanden was ik in deze schone en mooie stad waar ik in een bierbrouwerij en meelhandel werkte. Ik zat tussen de grote machines van de meelmolen in welke prachtige werkomgeving ik zakken meel van 100 kilo moest laden en lossen, met de chauffeur van de vrachtwagen als enig gezelschap. Maar omdat ik wist dat mijn vader en mijn zuster naar Nantes terug waren gegaan, verenigde ik mij in de lente van 1941 daar met hen.
Een klein half jaar later besloten wij om naar Toulouse te verhuizen, waar we samen met alle andere overgebleven leden van de familie Carrasquer woonden in een klein huisje buiten

Een van de eerste Franse konsentratiekampen voor gevluchte Spanjaarden aan de Spaans-Franse grens. (Kollektie Rudolf de Jong)

de stad, dat mijn oudere broer Felix gehuurd had. Toulouse was toen een soort van Spaanse enclave, in de straten hoorde je meer Spaans dan Frans spreken. De familie bestond uit zeven personen, maar ik was de enige die werk had, in een boomkwekerij waar ik kuilen groef om boompjes te planten, zoveel per meter. De honger en de kou waren in die winter echter harder dan het werk. De weekends ging ik brandhout zoeken in de bossen en bij de boerderijen in de omgeving vroegen wij naar iets eetbaars, dat de boeren wilden verkopen, hetgeen niet gemakkelijk was. De laatste keer dat ik van zo'n tocht terugkwam - gelukkig omdat ik voldoende levensmiddelen mee naar huis bracht - voelde ik plotseling mijn hart in mijn lijf omdraaien. Al door het raam van de bovenverdieping zag ik dat alles op een ruwe manier uit de kasten was gesmeten en dat de vloer een chaos was van kleren en weggegooide papieren.

Een buurman, die socialist was, kwam dadelijk naar mij toe en vertelde dat vroeg in de ochtend iedereen was meegenomen in de "panier à salade" (slamand) - de populaire benaming van het arrestantenwagentje, waarin de Franse gendarmes de gevangenen vervoeren. Ik had nog de gemoedrust (of was het de langdurige zwarte honger?) om een paar eieren, die ik mee had gebracht, te bakken en haastig op te eten. Vervolgens zocht ik Francisco Ponzár op, een schoolmeester uit Huesca en één van de grootste helden van het verzet: hij redde honderden joden en mensen van links en spioneerde op uiterst intelligente wijze en met onvergelijkelijke moed voor de geallieerden. Naar verluid kregen de Duitsers hem, de dag voordat zij zich overgaven, te pakken en werd hij levend verbrand. Maar goed, Ponzár veranderde de namen in mijn identiteitspapieren - de befaamde récépissé (een soort "ontvangstbewijs" dat men Frankrijk is binnengekomen) en ik vertrok naar het departement Ariège, waar ik als landarbeider werkte, eerst op een boerderij, en tenslotte als houthakker.

Wij vormden een groep die brandhout hakte voor een onderneming, die het verkocht als brandstof voor befaamde gasgeneratoren (dat waren motoren voor auto's en vrachtwagens die op gas liepen, omdat er geen benzine meer te krijgen was). Wij leefden zeer gezond in de bergen en in de bossen; we verzorgden zelf onze maaltijden en werkten allen gemeenschappelijk, om een bepaalde hoeveelheid kubieke meter brandhout bijeen te krijgen. Maar zoveel geluk kon niet lang duren. Weldra hoorden wij dat de Duitsers razzia's gingen houden in de bossen, op zoek naar houthakkers en kolenbranders om hen als dwangarbeiders naar Duitsland te sturen. Zo besloten een maat en ik het er op te wagen, en te proberen de nabijgelegen grens naar Spanje over te steken om daar ons geluk te zoeken in de hoop dat we illegaal thuis zouden komen. We waren allebei voorzien van valse identiteitsbewijzen voor thuis.

Zo gingen we op weg en toen wij op het punt stonden het paadje in te slaan naar een "internationaal" bruggetje (internationaal omdat het de grens markeerde tussen de twee landen), zagen wij twee Duitse soldaten naderbij komen met hun honden. Gelukkig regende het en roken de honden ons niet. We bleven enige uren in de stromende regen onder de bomen liggen totdat het avond werd, en we de brug overgingen en Spaanse bodem betraden. Na bijna drie dagen gelopen te hebben waren we nog maar een honderd kilometer ver gekomen, in de provincie Lérida; maar voordat we Sort, het eerste reisdoel, bereikt hadden, kreeg de Guardia Civil ons te pakken. We denken dat

een pastoor, die ons in een bos had zien slapen, ons had aangegeven. Wij werden gevangen gezet in de gevangenis van Lérida en na verloop van enige dagen werden wij van elkaar gescheiden; mijn kameraad ging naar de gevangenis in Huesca en ik naar de modelgevangenis in Barcelona. Zes maanden honger, maar wel met het voordeel om altijd samen te zijn met de anderen op de binnenplaats.
We deden er spelletjes, lazen en zaten uren en uren in een kring te debatteren over onze nationale problemen en die van onze organisatie. Dat is een enorm voordeel van de Spaanse gevangenissen boven de West- en Midden-Europese - de Nederlandse inbegrepen - dat men de gevangenen het recht geeft op de binnenplaats te zijn, waar zij zich onderling kunnen vermaken en kunnen praten, terwijl zij in de gevangenissen ten noorden van de Pyreneeën altijd in de cel worden gehouden. En als zij er uit worden gehaald om, als honden, te luchten op de binnenplaats, mogen zij daar niet vrij rondlopen en niet praten. Dat neemt overigens niet weg dat in Spanje het hoofd van de gevangenis of een bewaker je in bepaalde gevallen op eigen houtje in een strafcel op water en brood kan plaatsen of je straffen met een aframmeling. Maar het verschrikkelijkste voor alle politieke gevangenen zijn de politiebureaus, vooral van de politieke politie. Dat heb ik geweten toen ik voor de tweede keer gearresteerd was als gedelegeerde van de CNT in de Demokratiese Alliantie en de politie ontdekt had dat ik een manifest had opgesteld dat in november en december 1946 verspreid werd en van hand tot hand ging onder anti-fascisten. Zij brachten mij naar het hoofdbureau van politie in Barcelona en daar bracht ik 20 dagen door in de sinistere kerkers, de holen die de geliefde verblijfplaats waren van het staatsterrorisme. Van hieruit werd je om twee uur 's nachts naar een hoger gelegen cel gebracht voor het verhoor. En als je het er levend afbracht moesten ze een emmer water over je heen gooien om je weer bij te brengen.
Met mij gebeurde het drie of vier keer: vijf man van de geheime politie (de zogenaamde Brigada Social, de "gerechts"dienaren van het bewind) stonden om je heen en terwijl één je ondervroeg lieten de anderen je met stokslagen alle hoeken van de cel zien maar het ergste van alles was dat ze je op niet na te vertellen manier vernederden, met oorvijgen en stompen in het gezicht. Tenslotte was het een bevrijding als je naar de gevangenis ging!
Nog eens zes maanden gevangenis. Toen ik (voorlopig) vrij kwam had ik het geluk werk te vinden als nachtwaker bij een bouwput; ik zeg "het geluk", want zo kon ik in leven blijven en mijn familie onderhouden en 's ochtends kolleges aan de Universiteit volgen. Ik volgde echter slechts een jaar kolleges aan de fakulteit voor filologie en letteren, want voordat ik opgeroepen werd om het eindvonnis over mij te horen vellen, verliet ik Spanje, op weg naar een tweede ballingschap in Frankrijk. Deze maal in Parijs, waar ik psychologie aan de Sorbonne studeerde terwijl ik mijn brood verdiende met het geven van Spaanse les aan lycea en taalscholen. Als politiek vluchteling werkte ik - uiteraard zonder er geld voor te krijgen - in de sekretariaten van de Entr'aide universitair (universitaire wederzijdse hulp) en de Federación Universitaria Española (Spaanse Universitaire Federatie). Alleen ontving ik van de Entr'aide universitaire 8000 francs per maand, wat net niet genoeg was om van te ontbijten.

In ieder geval, waren deze vier Parijse

jaren, hoewel erg opwindend, om niet te zeggen dodelijk vermoeiend, een geweldige leerschool. In allerlei opzichten maar vooral intellektueel. Intensieve wetenschappelijke en literaire studie; veel, heel interessante bijeenkomsten van vluchtelingen; propvolle kollegezalen zoals bij de socioloog Georges Gurvitch en bij Maurice Merleau-Ponty die psychologie en filosofie doceerde; vriendschappen voor het leven zoals met de kameraden-studenten Francisco Bennet, Enrique Cruz Salido, Carlos Vélez Ocón en met José Martinez, die later de redakteur zou worden van het belangrijkste Spaanse bannelingen-tijdschrift, de Cuadernos de Ruedo Ibérico. En op de achtergrond van dit alles: Sartre en Camus, of, in dit geval, Camus in de eerste plaats. Ik herinner mij hem op een door de CNT in Parijs belegde herdenkings-bijeenkomst gezien te hebben en ook een paar keer aan de zijde van de grote aktrice Maria Casares. Ik geloof niet dat er in deze eeuw een zo universele schrijver is geweest - zelfs zonder van de Nobelprijs te spreken - die zoveel heeft gedaan voor het aanzien van de libertaire idee en die zoveel van Spanje heeft gehouden als Camus.

Ik wist dat ik als Spaanse vluchteling er nooit in zou slagen om in Frankrijk mijn beroep als psycholoog uit te oefenen en toen zich een gelegenheid voordeed om in Nederland te werken heb ik dan ook geen moment geaarzeld. Half augustus 1953 kwam ik in Hilversum aan met een kontrakt op zak als radiospreker en -reporter van de Spaanse afdeling van de Wereldomroep. Nooit zou ik geloofd hebben dat ik meer dan dertig jaar in Nederland zou wonen, waar ik ophield politiek vluchteling te zijn in 1963. Over dit verblijf in Nederland heb ik verslag gedaan in het Spanjenummer van *De Vrije Socialist.* Maar wie had voorzien dat Nederland, dat politiek en sociaal de tegenvoeter is van mijn land, mij een zo vrij leven geboden zou hebben, waar ik zoveel vriendschap zou ondervinden en onderhouden en zo vruchtbaar zou werken.

JOSE MARTINEZ EN EXILE-UITGEVERIJ RUEDO IBERICO

Rudolf de Jong

De Parijse wijkagent die wij - in 1963? - naar het adres vroegen, moest zelfs zijn stratenboekje raadplegen. Maar tenslotte kwamen wij er toch, bij de uitgeverij Ruedo Ibérico, die in een nauw steegje een paar kale ruimtes had. Vrienden hadden mij aangeraden er heen te gaan, maar de uitgever, José Martînez ontving ons eerst nogal afstandelijk. Spoedig was het ijs echter gebroken. Martînez bleek zelfs een artikel te hebben geschreven in een speciaal Spanje-nummer uit 1956 van De Libertijn, het orgaan van de jongeren in het Humanistisch Verbond, dat ik had helpen samenstellen. Zijn bijdrage was verkregen via een wederzijdse vriend: Francisco Carasquer. Ik zou sedertdien Ruedo Ibérico steeds bezoeken als ik in Parijs kwam.
Op 12 maart van dit jaar stierf Martînez in zijn woning in Madrid door kolendampvergiftiging. In de meer dan twintig jaar die liggen tussen onze eerste ontmoeting en zijn dood ontstond het levenswerk van Martînez. De uitbouw van de bannelingenuitgeverij Ruedo Ibérico (Iberiese kring) en het tijdschrift Cuadernos de Ruedo Ibérico.

Martínez werd in 1921 geboren in Villar de Arzobispo (in de provincie Valencia). Tijdens de burgeroorlog nam hij, 16 jaar oud, als vrijwilliger dienst bij de 26e divisie (de anarchistiese kolonne Durruti), waar hij kultureel werk deed. Hij raakte in krijgsgevangenschap en in één van Franco's konsentratiekampen. Toen hij eruit kwam moest hij in het leger, een ander soort van gevangenschap. Na zijn diensttijd was hij, tussen 1945 en 1947, aktief in de illegaliteit, bij de organisatie van de libertaire jeugd aan de universiteit van Valencia. In 1947 week hij uit naar Parijs, waar hij geschiedenis studeerde en zou blijven wonen.

De uitgeverij *Ruedo Ibérico* werd begonnen met geld dat hij kreeg van de verkoop van zijn auto en die van zijn vriend, de historikus Nicolás Sánchez Albornoz, zoon van een nog beroemdere historikus, banneling en president van de republiek in ballingschap. Er zat geen winstbejag achter, maar een idee. Martínez vond dat de hele exile-beweging te kort schoot, op zichzelf gericht was en niet op Spanje, zich niet met de Spaanse realiteit bezig hield en niets deed voor de Spanjaarden in het land zelf, die zich aan het kulturele keurslijf van de diktatuur probeerden te ontworstelen. Hoe kon men Spanje vanuit de ballingschap beter helpen dan met het beschikbaar stellen van de literatuur, die aan de landgenoten in Spanje onthouden werd? Ruedo Ibérico publiceerde boeken die in Spanje verboden waren, niet door de censuur kwamen en gaf, in Spaanse vertaling, boeken over Spanje uit, die in een andere taal waren geschreven.

Met het laatste begon Martínez en hij kreeg direkt boze gezichten. Eén van zijn eerste publikaties was een vertaling van Koltsov's boek over Spanje. Koltsov was korrespondent van de Pravda geweest tijdens de burgeroorlog en één van Stalins mannen achter de schermen. Zijn boek was niet bepaald pro-anarchisties, zelfs niet eerlijk tegenover hen. Maar het ging wel over Spanje. Na Koltsov zouden vele vertalingen volgen, uit allerlei gezichtspunten geschreven. Gerald Brenans in 1943 verschenen *Het Spaanse Labyrinth* werd pas door Ruedo Ibérico in het Spaans en in het Frans toegankelijk. Franz Borkenaus *Spanish Cockpit* - een van de belangrijkste reportages uit de burgeroorlog - volgde. Zo ook Hugh Thomas, *The Spanish Civil War,* voorzien van een aantal korrekties (maar dat was - daar waren we het over eens - eigenlijk onbegonnen werk; het hele boek had opnieuw geschreven moeten worden).

Ruedo Ibérico gaf ook oorspronkelijke werken uit van buitenlanders. Eén van de belangrijkste boeken die verschenen, was *De mythe van de kruistocht van Franco* van de Amerikaan Southworth. Eerst in het Spaans, later een uitgebreidere Franse versie. Southworth is een kenner van de Falangistiese en andere pro-Franco literatuur en gaf een systematies overzicht van allerlei leugens, vervalsingen en tegenstrijdigheden in de officiële Spaanse geschiedschrijving van de burgeroorlog. Hij prikte o.a. mythes door rond het Alcazar van Toledo en de leugens over Guernica (waar hij later nog een apart boek over schreef). Southworths studie werd gepubliceerd in de tijd toen het Spaanse regime zich probeerde te ontdoen van zijn antidemokraties imago; het woord "liberalisering" stond hoog genoteerd in de propaganda. Er kwam geen rechtstreeks antwoord op Southworth, maar Ricardo de la Cierva, een man van de liberalisering, publiceerde de studie *Honderd fundamentele boeken over de Burgeroorlog*, waarin tenminste een zeker evenwicht in aandacht voor Franquistiese en anti-Franquistiese literatuur werd nage-

streefd, wat op zichzelf al een vooruitgang was. Als teken van zijn grote "objektiviteit" liet deze Ricardo de la Cierva mij eens een enorme dikke pil zien die hij over de burgeroorlog had geschreven. Er stonden precies evenveel republikeinse als Francovlaggetjes op de omslag. Ook het aantal bladzijden en portretten was gelijkelijk verdeeld over de beide kampen. Dit bewees toch wel zijn evenwichtige benadering van het onderwerp!

De Spaanse werkelijkheid was voor Ruedo Ibérico natuurlijk minstens even belangrijk als de geschiedenis. In 1963 verscheen *España hoy* (Spanje vandaag), een verzamelband van 500 paginaas, samengesteld door Martínez en anderen, met een schat aan konkrete gegevens, overzichten en analyses over de sociaal-politieke, ekonomiese en kulturele situatie in Spanje. Een tijdschriftachtige publikatie *Horizonte Español* (2 delen) sloot bij España hoy aan.

Langzaam maar zeker begonnen de boeken van Ruedo Ibérico Spanje - klandestien - binnen te dringen. Luis Adres Edo vertelde in een - overigens weinig sympathiek - in Memoriam in de *Solidaridad Obrero*, dat de boeken van Ruedo Ibérico ook in de gevangenis binnengesmokkeld en gelezen werden. Southworth, een groot verzamelaar van boeken over de burgeroorlog, ruilde vaak uitgaven van Ruedo Ibérico tegen Franquistiese literatuur. De uitgeverij wordt een begrip.

Een hele generatie, van werkelijk in hun land geïnteresseerde Spanjaarden, die zich in de jaren zestig en zeventig probeerde los te maken van het keurslijf van de diktatuur, is door Ruedo Ibérico beïnvloed. Een gang naar de rue Latran, waar, na enkele jaren uitgeverij en boekhandel gevestigd waren, werd bijna een must voor alle Spaanse intelektuelen, die zich tegen het regime wilden afzetten. Uit Spanje kwamen belangrijke manuskripten die onder pseudoniem gepubliceerd werden. Als de echte naam uitlekte kon dat vervolging in Spanje ten gevolge hebben. Dat overkwam Luciano Rincón die onder de naam Luis Ramirez een onthullend boek over Franco en de financiële praktijken van de familie had geschreven. Over de Opus Dei publiceerde Jesus Infante een boek met achterin een lijst namen, die veelvuldig gekopieerd werd en een illegale bestseller werd. Een Hollandse recensent meende dat Jesus Infante (letterlijk: Het kindje Jezus) een pseudoniem was, maar de man heette werkelijk zo. Boeken over het grootgrondbezit, het ontwikkelingsplan, de illegale arbeiderskommissies, stakingen, bepaalde regio's in Spanje, Claudins studies over het internationale kommunisme, de anarchistiese beweging en het gewapende verzet in Spanje en over vele andere onderwerpen verschenen in het fonds van Ruedo Ibérico.

Martínez keek wel even vreemd op toen hij benaderd werd door een uitgesproken Franquistiese historikus, Garcia Venero, auteur van o.a. een driedelige geschiedenis van de Internationales in Spanje met op de omslag een sikkel en hamer waar het bloed - letterlijk, of liever beeldend - van afdruipt. (De inhoud is echter minder bloeddorstig en wat zinniger, al stak de auteur zijn afkeer van alles wat rood was niet onder stoelen of banken). Garcia Venero had een boek geschreven over een - voor Franco en het regime - uiterst gevoelig punt in de geschiedenis van de Falange en de burgeroorlog. Het betrof de affaire Hedilla. In 1937 werden de fascistiese Falange en de Carlisten gedwongen tot een organisatoriese eenheid. M. Hedilla, een leider van de Falange, verzette zich er tegen en werd op betrekkelijke vage gronden gearresteerd en veroordeeld. Garcia

Venero had zijn boek niet door de censuur gekregen en klopte nu bij Martínez aan, waarbij hij zich beriep op de doelstelling van Ruedo Ibérico, in principe alles te publiceren wat niet in Spanje uitgegeven kon worden. Martínez aksepteerde het manuskript, maar vroeg Southworth er een aantal kritiese noten bij te schrijven. Deze waren wel zo krities dat Garcia Venero daar niet mee akkoord ging. Het gevolg was dat er twee boeken tegelijk verschenen, van hetzelfde formaat en uiterlijk, en bijna even dik: *Falange* van Garcia Venero en *Anti-falange* met de noten van Southworth, voorafgegaaneen door een lange studie over het Spaanse fascisme.
Ook de schrijvers en dichters vonden hun weg naar Ruedo Ibérico, zoals Blas de Otero en Juan Goytisolo. In 1971 begon een serie bloemlezingen met poëzie uit de burgeroorlog (Romancero de la guerra de Espana), verzorgd door Serge Salaün. Het eerste deel was gewijd aan de libertaire poëzie *(Romancero libertario)*, er zouden helaas maar drie delen (van de geplande zeven) verschijnen.
Alle aspekten van Ruedo Ibérico kwamen samen in het tijdschrift *Cuadernos de Ruedo Ibérico*. Dikke nummers, die vrij onregelmatig verschenen, met grote studies en beschouwingen over alle aspekten van de Spaanse kultuur en samenleving. Francisco Carasquer, vriend, medewerker en ondersteuner van Ruedo Ibérico noemt het elders in dit nummer het beste tijdschrift van de bannelingen en dat is niet te veel gezegd. Er verschenen ook speciale nummers, o.a. één over Bakoenin en zijn konflikt met Marx en één - van niet minder dan 325 pag. - over de Spaanse libertaire beweging. Een van de medewerkers aan de Cuadernos was Felipe Orero, een pseudoniem van Martínez zelf. Het was de naam van een oom van hem, die aan het eind van de burgeroorlog gefusilleerd was door Franco's mensen. (De uitgave van Kramer Verlag, *Santiago Carillo, Vom Stalinisten zum Eurokommunisten*, bevat een bijdrage van Orero in vertaling).
De uitgaven van Ruedo Ibérico - altijd prachtig verzorgd - waren niet goedkoop en de financiële positie van de uitgeverij bleef altijd zorgelijk. (Schrijvers en potentiële schrijvers heb ik ook wel horen mopperen over Martínez vaagheid inzake afspraken over publikatie!) In Spanje werden de boeken niet toegelaten en de oude bannelingen van de exilebewegingen behielden afstand tot de uitgeverij. Hun "zekerheden" harmonieërden niet met de houding van open diskussie, gebaseerd op feiten, informatie en analyse en niet op propaganda en abstrakte ideeën. Ruedo betekent kring, de Cuadernos en het boekenfonds vormden een vrije kring, voor Spanjaarden in en buiten hun land. De schrijver Goytisolo noemde (El País van 15 maart 1985) de Cuadernos een "doeltreffende diskussietribune voor een links dat zich bevrijd had van het juk van dogmaas en taboes". Martínez, zo schrijft Goytisolo verder, was zich zeer bewust van de grote waarheid van Bakoenins uitspraak: "Vrijheid zonder socialisme is bevoorrechting en onrecht, socialisme zonder vrijheid slavernij en barbarisme". Als redakteur en essayist "klaagde hij tegelijkertijd zowel het cynies en uitbuitend kapitalisme als het zogenaamde 'werkelijk socialisme' aan dat de meerderheid van links toendertijd voorstond".
Als ik het goed zie werd de libertaire idee sterker en bewuster bij hem. En ook in het fonds van Ruedo Ibérico. Een van de laatste uitgaven over de burgeroorlog waren de memoires van Cipriano Mera, de anarchist uit Madrid, die in de burgeroorlog een belangrijke rol speelde bij de verdediging van Madrid en de republiek.

Het allerlaatste - en met 649 blz. het dikste - boek dat uitkwam was *El eco de los pasos* (De echo van de voetstappen), de memoires van Juan Garcia Oliver. Garcia Oliver, was met Durruti, één van de bekendste anarchisten. Hij organiseerde de strijd tegen het leger in Barcelona bij het uitbreken van de burgeroorlog en was enige tijd minister van justitie. Martínez had een grote waardering voor deze onorthodoxe, en in zijn memoires vaak sarkastiese, anarchist. Voor de populaire Durruti, had hij minder bewondering. Het boek verscheen in 1978, zowel in Parijs als in Barcelona. De tijd van de ballingschap was toen voorbij.

ONTGOOCHELING

Martínez was het type van een Frans intellektueel, niet weg te denken uit het Quartier Latin in Parijs. Vrij lang, mager en bleek, in een driedelig zwart pak gestoken, bril zonder montuur, zeer intelligente ogen en doorgaans iets ironies glimlachends over zich. Hij maakte zich - als één van de zeer weinigen Spanjaarden in en buiten hun land - nooit veel illusies, niet over Spanje, niet over de wereld. Met al zijn in Ruedo Ibérico gestoken idealisme, was hij een skeptikus, geneigd tot pessimisme. Tijdens de studentenrevolutie in mei 1968 was hij de enige die zich niet door het enthoesiasme liet meeslepen en mij voorspelde dat er niet veel uit voort zou komen.
Van de politieke oppositie en het verzet in Spanje, waarover de progressieve pers doorgaans hoog opgaf, verwachtte hij niet veel. Hij begreep dat Franco niet onder de druk van illegale of legale oppositie zou bezwijken, maar aan ouderdom. Voordat de eerste parlementsverkiezingen in Spanje werden gehouden voorspelde hij mij exakt hoe de toen, vanwege hun Eurokommunisme, mateloos opgehemelde en in aanhang overschatte, kommunisten het er af zouden brengen: "Ze mogen blij zijn als ze in Spanje zelf de 5 procent halen, maar omdat ze in Catalonië tussen de 15 en 20 procent krijgen, komen ze voor het gehele land misschien toch tegen de 10 procent aan, maar ik denk dat ze daar net onder blijven". In een werkelijke maatschappelijke vernieuwing na Franco's dood in 1975 geloofde hij niet en hij aarzelde lang voordat hij naar Spanje terug ging. In de schemertoestand tussen diktatuur en demokratie vol rechtse terreurdaden moest de winkel in Parijs het ook ontgelden. Een bomaanslag, die gelukkig alleen materiële schade aanrichtte.
De terugkeer naar Spanje werd voor de man, die zich nooit illusies had gemaakt, toch nog een ontgoocheling. Met de vrijheid was de belangstelling verdwenen. Schrijvers die hij het publiceren mogelijk had gemaakt holden naar kommerciële uitgevers. Marianne Brüll, zijn belangrijkste medewerkster, zei mij in die dagen: "Toen onze boeken in Spanje verboden waren, verkochten wij hier, in de boekhandel in Parijs, meer dan nu in heel Spanje, waar thans iedereen vrij boeken kan kopen". Het laatste nummer van de Cuadernos (uit 1979) ging over de krisis in de CNT tussen 1977 en 1979: *CNT. Ser o no ser* (Zijn of niet zijn). De uitgeverij en de boekhandel in Parijs werden stil gezet, en gingen een "slapend" bestaan leiden. De kring van Ruedo Ibérico was gesloten.
Martínez bleef de geëngageerde buitenstaander. Hij bleef terzijde staan en trok niet, zoals zoveel andere linksen in Spanje, persoonlijk profijt van de politieke veranderingen. Bij de CNT - die kort na de publikatie van Ser o no ser, op het vijfde kongres was uiteengevallen - had hij zich niet aangesloten. Martínez leefde de laatste jaren eigenlijk in een ander soort

ballingschap, de interne, in Spanje zelf, en hij werkte aan een groot boek, een sociaal-historiese studie van de verschillende vormen van oppositie tegen Franco' regiem. In Spanje kon hij er geen studiebeurs of subsidie voor krijgen. Financiële ondersteuning ontving hij tenslotte uit Nederland via een overeenkomst, waarbij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis zijn kollekties verwierf.
Tijdens mijn laatste bezoek aan hem hadden we het over de beruchte poging tot een staatsgreep van Tejero in het Spaanse parlement (februari 1982). "Ik was toen in Italië", vertelde hij, "en daar gingen direkt mensen de straat op om te demonstreren. Hier in Madrid en in heel Spanje gebeurde niets. Niemand had de moed om de straat op te gaan. Vergelijk dat eens met de 19e juli 1936. De staatsgreep van Tejero was veel beter voorbereid en uitgevoerd dan is toegegeven. Maar op één punt had Tejero zich verkeken. Ook rechts in Spanje, ook de militairen die achter hem stonden, namen geen risiko's en bleven zitten waar ze zaten. Links of rechts, de Spanjaarden zijn voor niets in beweging te krijgen". Zijn oude vriend Nicolás Sanchez Albornoz eindigde een 'in memoriam' in *El País* met de woorden: "Spanje dat lijken verslindt, wachtte tot hij dood was, alvorens hem erkenning te geven".

DE NEDERLANDSE ANARCHISTEN EN DE SPAANSE BURGEROORLOG

Elly Kloosterman

Toen de burgeroorlog in Spanje uitbrak, kende dit land een anarchistiese massabeweging. Deze zag zich voor het probleem gesteld hoe adekwaat te reageren op de losgebarsten strijd. Enerzijds heeft zij toen geprobeerd een sociale revolutie door te voeren, maar anderzijds moest zij ook deelnemen aan het (gewelddadige) konflikt zelf. De anarchisten in Nederland volgden vanzelfsprekend het gedrag van hun Spaanse kameraden op de voet. In hun oordeel hierover konden zij het evenwel niet eens worden om redenen die hieronder zullen worden geschetst.[1]

De Nederlandse anarchistiese beweging was in de eerste helft van de 20e eeuw sterk verdeeld in sektariese groepen. Echter, op één terrein vonden zij elkaar, en wel op dat van het revolutionair antimilitarisme. Hierop wisten zij in de jaren twintig en dertig tot opmerkelijke theorievorming te komen en zich ook organisatories te bundelen in IAMV (vanaf 1904) en IAMB (vanaf 1921).[2]
Twee libertaire stromingen hebben van begin af aan het revolutionair antimilitarisme diepgaand beïnvloed. Zo leverde het op Tolstoj geïnspireerde christen-anarchisme de inspiratie tot absolute geweldloosheid, terwijl uit het revolutionair-syndikalisme ideeën kwamen over het gebruik van ekonomiese middelen zoals de spontane staking en een ekonomiese boikot.
Hoewel IAMV, noch IAMB geweld als middel officiëel verwierpen (in 1921 werd alleen gemonopoliseerd geweld afgewezen), gingen ook de 'geweldaanvaarders' binnen het revolutionair antimilitarisme, onder de indruk van de gebeurtenissen tijdens de eerste wereldoorlog en de

Russiese revolutie, steeds minder waarde hechten aan de vruchtbaarheid van geweld voor de sociale bevrijdingsstrijd. Zo groeiden de 'geweldaanvaardende' en 'geweldverwerpende' richtingen vanaf 1918 steeds meer naar elkaar toe en werkten tot in de jaren dertig vruchtbaar samen.
In het in de jaren dertig opkomende fascisme zag men geen aanleiding af te wijken van de antimilitaristiese principes. De brochure *Oorlog tegen Hitler-Duitsland?* van Albert de Jong uit 1933 vatte in feite de anarchistiese houding samen. Het tijdstip was gekomen, dat de mens op straffe van de eigen ondergang de oorlog zelf zou moeten vernietigen. Eerst zouden de eigen militaristen en imperialisten ten val gebracht moeten worden d.m.v. staking, dienstweigering, algehele boikot en burgerlijke ongehoorzaamheid, waarna de revolutie moest volgen. Mochten de fascisten binnenvallen, dan moest het antwoord eveneens passief zijn.
Toen in Spanje de burgeroorlog uitbrak in 1936, bestond het Nederlands anarchisme uit vier hoofdstromingen, te weten het anarcho-syndikalisme rondom het NSV (Nederlands Syndicalistisch Vakverbond), het religieus getinte anarcho-socialisme rondom de BAS (Bond van Anarcho-Socialisten) en het vrij-socialisme. Deze drie ontmoetten elkaar in een vierde stroming, het revolutionair antimilitarisme rondom IAMV en IAMB. De diskussie ten aanzien van de Spaanse gebeurtenissen vond vooral in hun periodieken plaats. Deze waren resp. *De Syndikalist, Bevrijding, De Arbeider* en *De Vrije Socialist*, en voor de vierde stroming *De Wapens Neder.*[3]
Het eerste kommentaar op de in Spanje ontbrande strijd vond in augustus 1936 plaats en was enthoesiast van karakter. Zowel De Syndikalist, De Vrije Socialist bij monde van haar kolumnist Anton Constandse als De Arbeider zagen in dat het belang van de strijd vooral de eraan gekoppelde sociale revolutie was. Dat er veel geweld werd gebruikt was onvermijdelijk, maar in zijn konsekwenties niet al te gevaarlijk, omdat de Spaanse anarchistiese kameraden nu eenmaal voldoende antimilitaristies nivo bezaten om schadelijke effekten tegen te gaan.
Deze schijnbare communis opinio bleek van beperkte duur, toen enkele weken later IAMB en het syndikalistiese vakverbond NSV gezamenlijk opriepen tot een financiële steunaktie.[4] Hoe de opgebrachte gelden zouden moeten worden besteed werd niet uitgelegd, maar de alarmklok werd in Nederlands anarchistiese kring geluid, toen De Syndikalist eind augustus zonder kommentaar ook een oproep van de CNT/FAI werd gepubliceerd tot het sturen van geld en wapens.[5] Het Landelijk Comité (LC) - dit was het bestuur van de tot het IAMB behorende IAMV - kwam in spoedvergadering bijeen en nam een motie aan waarin de IAMB/NSV-oproep weliswaar werd onderschreven, maar een voorbehoud werd gemaakt ten aanzien van wapenleveranties.[6] Het LC besloot een eigen steunaktie te organiseren. Omdat volgens het LC de Spaanse kameraden juist nog niet de vereiste geestesgesteldheid bezaten, werd hun geweldpleging niet verworpen. Het zou evenwel te ver gaan de eigen Nederlandse antimilitaristiese traditie dan óók maar te schenden.

SCHEIDING

De scheiding der geesten tekende zich hierna ogenblikkelijk af. Aan de ene kant stonden de syndikalisten rond Albert de Jong, die lange tijd absoluut loyaal bleven tegenover hun Spaanse kameraden, die - let wel - grotendeels anarcho-syndikalisties

georiënd waren.
De Jong stelde terecht, dat niet de wapenleveranties het kruciale punt vormden voor het LC, maar het al dan niet aksepteren van geweld. Hoewel ook hij zijn standpunt handhaafde t.a.v. de bestrijding van het fascisme, achtte hij de geweldsvraag op dit moment niet opportuun, daar de Spaanse anarchisten deze vraag voor zichzelf al hadden beantwoord.
Aan zijn zijde stond de traditioneel anti-syndikalistiese Constandse, die in De Vrije Socialist zich steeds positiever over het geweld uitliep, dat zijn inziens in Spanje als hefboom voor sociale veranderingen funktioneerde.
Achter het LC schaarde zich De Arbeider en ook de Centrale Commissie van de BAS middels het blad Bevrijding (gesteund in okt. 1936 door de zeer gezaghebbende Bart de Ligt). Deze bleven nog wel solidair met hun Spaanse kameraden, wat iemand als Rijnders van De Vrije Socialist of Jo de Haas via De Arbeider niet eens konden opbrengen, omdat zij elk geweld volledig verwierpen.
Toen in de tweede helft van 1936 de strijd voor de Republiek allerminst voorspoedig verliep en de anarchisten het parlementaire pad insloegen, verdiepte in Nederland de diskussie zich langs de hierboven geschetste 'geweldaanvaardende' en 'geweldverwerpende' lijnen. De Syndikalist en - zij het na een korte inzinking - Constandse bleven hoopvol, maar de anderen uitten zich steeds negatiever, waarbij de geluiden van geweldverwerpers als de genoemde De Haas steeds sterker werden. Deze scheiding der geesten zou onoverbrugbaar blijken.
Op het kerstkongres van de IAMV in 1936 werd via een referendum georganiseerd geweld afgewezen. Het was maar beter nu een fascistiese diktatuur te aanvaarden dan "..... een rode diktatuur, waarvoor we onze beginselen overboord gooien"[7] Dat de Spaanse kameraden gebruik gemaakt hadden van gewelddadige methoden was aan hun nog kinderlijke psychiese gesteldheid te wijten. De hulpverlening aan hun zou niet worden stopgezet.
De geweldaanvaarders traden hierop uit de IAMV, die nu haar unieke samenbindende funktie had verloren. Albert de Jong verweet deze organisatie onder meer van haar traditionele pad te zijn afgeweken. Bovendien, er waren in Spanje dan wel antimilitaristiese beginselen geschonden, de oorzaken hiervan lagen niet bij de Spaanse anarchisten. Zij konden niet veel anders, doordat zij het immers niet alleen voor het zeggen hadden, er sprake was van zeer schadelijke invloed vanuit Rusland en zij bovenal geen enkele steun ondervonden van het internationale proletariaat.
Aan deze geweldsdiskussie zaten nog twee organisatoriese konsekwenties vast. Het IAMB splijtte in juni 1937, terwijl in dezelfde maand de Federatie van Anarchisten in Nederland (FAN) werd opgericht door Anton Constandse, die de 'geweldaanvaarders' onder de Nederlandse anarchisten een eigen verband wilde geven. De bedoeling was propaganda te maken, waarin de lessen van Spanje zouden worden verwerkt. Tot een erg florissant bestaan is de FAN nooit gekomen. Eind 1938 werd zij opgeheven, kort nadat Constandse zelf was uitgetreden, omdat deze het fascistiese gevaar te groot achtte om nog te geloven in de bruikbaarheid van antimilitaristiese middelen.
Toen in mei 1937 de bloedige gebeurtenissen in Barcelona plaatsvonden, toonden prakties alle Nederlandse anarchisten zich geschokt. Ook iemand als Albert de Jong zag toen geen reden meer zich te onthouden van kritiek. Hij verweet zijn Spaanse kameraden een veel te zwakke hou-

ding tegenover de zeer aktieve kontrarevolutie. De Arbeider zag als grootste fout de indertijd ingeslagen parlementaire weg, terwijl Bevrijding en De Wapens Neder - vanzelfsprekend - de aanvaarding van gewelddadige middelen als bron van alle ellende aanwezen. Alleen Constandse wees op de onmogelijke positie der Spaanse anarchisten tengevolge van het steeds uitblijven van internationale steun.

Hierna verflauwde de aandacht voor de Spaanse strijd aanzienlijk. Het elan was er bij de Republiek uit, maar ook bij de Nederlandse anarchistiese beweging, die meer dan ooit gekenmerkt werd door een hopeloze verdeeldheid. Franco kon onder zijn slachtoffers ook het Nederlandse anarchisme tellen.

NOTEN:
[1] Dit artikel is een samenvatting van mijn doktoraalskriptie "De Nederlandse anarchisten en de Spaanse burgeroorlog" (Rijksuniversiteit Utrecht, 1979). [2] IAMV = Internationale Anti-Militaristische Vereniging. In een poging het antimilitarisme een meer internationaal kader te geven werd in 1921 het Internationaal Ant-Militaristisch Bureau opgericht. De Nederlandse verenigingen vormden in dit bureau verre de meerderheid, zodat het uitvoerend comité in Haarlem werd gevestigd. Als doelstelling gold de bewustmaking der arbeiders van hun beslissende ekonomiese macht en propaganda voor de antimilitaristiese strijdmiddelen. [3] De voornaamste woordvoerders in deze periodieken zijn: Albert de Jong in De Syndikalist, Bart de Ligt in Bevrijding, Henk Eikeboom in De Arbeider, Anton Constandse als kolumnist in De Vrije Socialist, Gé Nabrink en Han Kuysten in De Wapens Neder. [4] Deze oproep is gepubliceerd in De Wapens Neder, sept. 1936. [5] De Syndikalist publiceerde met grote regelmaat zonder enig kommentaar berichten van CNT/FAI-informatiedienst. [6] Zie De Wapens Neder, sept. 1936. [7] Zie De Wapens Neder, jan. 1937.

Twee door CNT-FAI uitgegeven affiches tijdens de burgeroorlog. Op de ene staat 'Kultuur! De fascistiese barbaarsheid in Madrid', op de andere 'Heden Spanje, morgen de wereld'.

PUBLIKATIES EN BIJEENKOMSTEN OVER DE SPAANSE BURGEROORLOG

Rudolf de Jong

Rudolf de Jong

In Nederland is dit jaar veel aandacht besteed aan het feit dat vijftig jaar geleden de Spaanse burgeroorlog begon. De VPRO zond een zesdelige tv-serie van de BBC uit (ook in boekvorm verschenen bij Het Wereldvenster, Weesp), terwijl de VARA-radio - óók kritiese - aandacht besteedde aan La Passionaria (de Staliniste Dolores Ibarri) en aan Fanny Schoonheid, een Nederlandse die in Spanje vocht. De Wereldomroep werkt aan een programma over de burgeroorlog en het Filmmuseum in Amsterdam organiseert dit najaar een filmcyklus over die jaren.

In Amsterdam-Noord werd op 28 mei een monument onthuld ter ere van de Nederlanders die in Spanje gestreden hebben. Tevens vond een toneelmanifestatie plaats. In Utrecht werd in het Casa de Espana een tentoonstelling over de burgeroorlog gehouden (april). Het was een reizende expositie van het Spaanse ministerie van kultuur, waarbij zorgvuldig was gestreefd naar evenwicht tussen republikeins en Franco Spanje. In diezelfde maand werd ook een symposium georganiseerd waar Gabriel Jackson en Manuel Tunon de Larga spraken. Op 30 april werd door Nederlandse en Belgiese libertairen in Wijk-Maastricht een herdenkingsdag gehouden ('Spanje 1936-1986 anarchisme?') met films en aktivisten van toen. In café De Koevoet, Haarlemmermeerplein 17, Amsterdam organiseren krakers en antimilitaristen tot 18 juli een Spanje-maand met sprekers (o.a. oud-Spanjestrijders) en films (o.a. Ni peones, ni patrones!). En eind november belegt de NVSG (Nederlandse vereniging tot beoefening van de sociale geschiedenis) in samenwerking met het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdag een studiedag over de burgeroorlog.

Veel dag- en weekbladen (o.a. De Volkskrant en Vrij Nederland) hebben of zullen aandacht besteden aan de Spaanse burgeroorlog. Boekhandel De Rooie Rat, Oudegracht 65, Utrecht stelde zelfs een literatuurlijst over het onderwerp samen. Ook in literair/kultureel opzicht wordt de burgeroorlog niet vergeten. Zo is in maart te Amersfoort een festival rond Garcia Lorca gehouden. Deze grote Spaanse dichter en dramaturg werd in augustus 1936 vermoord door Franco-aanhangers. Ter gelegenheid van die herdenking verschenen ook twee boekjes over Garcia Lorca, één ervan geschreven door de radenkommunist Cajo Brendel. Aandacht krijgt ook de Nederlandse hispanoloog Johan Brouwer, die veel over de Spaanse geschiedenis, kultuur en - als ooggetuige - over de burgeroorlog publiceerde. Bij Kwadraat, Utrecht verscheen een herdruk van diens In de schaduw van dood, een roman waarbij de burgeroorlog het dekor vormt.

Tenslotte in dit verband een bespreking van diverse publikaties over de Spaanse burgeroorlog die recentelijk in Nederland verschenen. Daartoe behoort ook een bundel reportages die de journalist Gerard Lutke Meijer indertijd maakte. De Telegraaf verminkte zijn verslagen, die nu in originele vorm beschikbaar zijn. Het zijn wat kinderlijke, oppervlakkige schetsen, die op zichzelf toch interessant zijn door de sfeertekening *(Een ooggetuigeverslag van de Spaanse Burgeroorlog. Voorspel Wereldbrand*; Nijgh & Van Ditmar, Den Haag; 160 pag.; f. 29,50). Vele bekenden en onbekenden, onder wie de anarchistiese dichter Henk Eikeboom, komt men tegen in een bundel met teksten die door Agathon, Weesp is uitgebracht. Hub. Hermans stelde deze bloemlezing van 268 pag. samen en schreef een toelichting (*Littekens in een gelooide stierenhuid. Nederlandstalige schrijvers over de Spaanse burgeroorlog*).

NO PASARAN

No Pasaran! Notities over de Spaanse burgeroorlog, een uitgave van Raket en Lont, is een prachtig uitgevoerd stripverhaal rijk voorzien van tekeningen, authentieke foto's, pamfletten. Eigenlijk een dubbel stripverhaal: de - denkbeeldige maar wel histories verantwoorde - persoonlijke geschiedenissen van een kommunist en een katholiek in hun houding tegenover Spanje, worden gevolgd. De kommunist gaat vechten in de internationale brigades en schrijft brieven naar huis, hij raakt in verwarring door de aanvallen van het Stalinisme op de POUM en de anarchisten. De katholiek blijft thuis, maar ook hij komt in de knoei, er zijn katholieken die pro-republikeins zijn. Mijnheer Pastoor komt er aan te pas om hem in het rechte pro-Franco spoor te houden. De samenstellers - Herman en John - hebben hierbij zoveel mogelijk gebruik gemaakt van authentieke teksten uit de tijd zelf. Verder geven zij tussendoor telkens goede historiese informatie over wat er werkelijk aan de hand was. Bij dezelfde uitgeverijen verschijnt overigens binnenkort een plaat van The EX met bewerkingen van oude Spaanse strijdliedjes en een fotoboek met veel nog niet eerder gepubliceerd materiaal uit het CNT-archief. Dit alles onder de titel *1936 - The Spanish Revolution.* Het fotoboek telt 144 paginaas en gaat f. 13,50 kosten.

No Paseran! Notities over de Spaanse burgeroorlog; Raket en Lont, Amsterdam, pb 14679 - 1986; 144 pag.; f. 17,50.

Nadat er al een aardig aantal skripties en enkele artikelen over dit onderwerp waren geschreven hebben vier jonge historici - Hans Dankaart, Jaap-Jan Flinterman, Frans Groot en Rik Vuurmans* - nu het eerste serieuze boek gepubliceerd over de Nederlanders, die in Spanje in de Internationale Brigades vochten of er als medies vrijwilligers heengingen. De schrijvers hebben gebruik gemaakt van Nederlandse en Spaanse archieven en een aantal interviews afgenomen van oud-Spanjestrijders. Achtereenvolgens komen aan de orde, het hoe en waarom van het gaan vechten in Spanje; de ervaringen aan het Spaanse front; de politiek in de Internationale Brigades; de mediese vrijwilligers en de behandeling die de oud-Spanjestrijders, die hun Nederlanderschap hadden verloren, nog zeer lang ten deel zou vallen van de zijde van de Nederlandse autoriteiten.

De vier auteurs hebben weinig kunnen vinden over de anarchisten en revolutionair-socialisten die in Spanje gingen vechten. Zij beperken zich in feite tot de, door de kommunisten gekontroleerde, Internationale Brigades en en voortdurend terugkomend thema in het boek is de relatie tot de kommunistiese partij en tot kommunistiese opvattingen over de burgeroorlog. Dat de betekenis van de partij - o.a. bij de werving van vrijwilligers en de organisatie van de reis - groot was, wordt duidelijk.

De auteurs zijn er echter niet helemaal in geslaagd om duidelijk te maken hoezeer het "beeld" dat de Interbrigadisten van de burgeroorlog en van Spanje hadden - een beeld dat bij hen grotendeels in takt is gebleven - bepaald werd door de vooroordelen en de klichees van het toenmalige Stalinisme en antifascisme, en niet door de werkelijkheid. Hoewel de schrijvers zich bewust zijn van de onjuistheid van dit "beeld" nemen zij er soms toch (te) weinig afstand van, bijvoorbeeld als het over de Stalinistiese beschuldigingen tegen de revolutionair-socialistiese POUM en de anarchisten gaat en over de internationale aspekten van de burgeroorlog.

De titel geeft dit laatste al aan. Voor de Interbrigadisten begon - persoonlijk heel reëel! - de oorlog in Spanje. Maar de gedachte dat het in Spanje ging - en alleen maar ging! - om een bewuste aanval van het internationale fascisme op de demokratie af te slaan, was gewoonweg onjuist, al werd het in de propaganda duizendvoudig herhaald en door de vrijwilligers geloofd.

In het boek ontbreekt hierdoor enigszins de kontext. De internationale brigades worden te weinig in het licht van de *Spaanse burgeroorlog* bekeken; maar dit is - helaas - een algemene klacht over de literatuur betreffende de Brigades! Lat ik een voorbeeld geven hoe het referentiekader van de schrijvers er soms net even naast is. Op pag. 112 schrijven zij dat ook anarchisten een pleidooi hielden voor discipline, "Cipriano Mera bijvoorbeeld maakte gedurende de burgeroorlog een bliksemcarrière: hij was van oorsprong metselaar en werd zonder over een militaire opleiding te beschikken commandant van een legercorps". De zin veronderstelt een snelle karrière binnen de militaire hierarchie van soldaat tot kolonel. De discipline die Mera voorstond - Fr. Carasquer memoreert het ook in zijn artikel elders in dit nummer van de AS - was in de eerste plaats gebaseerd op de anarchistiese gedachte van de vrijwillig aanvaarde *zelfdiscipline*, die door de revolutionaire milities werd verdedigd. Zijn legerkorps was ook ontstaan uit de anarchistiese milities, zijn positie daarin uit zijn revolutionair verleden van vóór de burgeroorlog. "Bliksemcarrière" doet Mera onrecht. Hij was en bleef - tot zijn dood in ballingschap - metselaar, arbeider, die zijn memoires over de burgeroorlog altijd schreef in termen als "deze vervloekte oorlog", "de oorlog die ons opgedrongen werd".

Misschien is er zelfs een dieper probleem. De schrijvers stellen - eerlijk en openhartig - een aantal pijnlijke kwesties aan de orde en geven er - ook in hun voetnoten - feiten en gegevens over. Tegelijkertijd hebben zij een begrijpelijke bewondering voor de Interbrigadisten die - al moge dan hun "beeld" van Spanje nog altijd op vooroordelen en het ontkennen van de pijnlijke vragen en feiten berusten - uit een diepe politieke en innerlijke overtuiging en met groot idealisme hun leven in de waagschaal gingen stellen. En daar een zeer zware tol voor betaalden. Niet alleen in Spanje tussen 1936 en 1939, ook na hun terugkeer in Nederland en *ook* na 1945.

Het boek bevat in ieder geval een grote hoeveelheid belangrijke informatie; het is jammer dat een personenindex, die dat makkelijker toegankelijk zou maken, ontbreekt, maar het boek is rijk geïllustreerd met foto's die voor een deel uit privékollekties kwamen. Voorin staat niet het obligate kaartje van Spanje, maar één waarop zorgvuldig is aangegeven op welke plaatsen Nederlanders vochten en verpleegden. Er blijven uiteraard intrigerende vragen over - bijvoorbeeld over de rol die de hulporganisaties aan Duitse vluchtelingen, vingeroefeningen in illegaal werk, bij de organisatie van de werving, precies gespeeld hebben. Tenslotte ontbreekt bij de gesprekken met de Interbrigadisten soms het "doorvragen" een beetje, dacht ik. Dat nu echter ook de Nederlandse Interbrigadisten "hun" boek hebben - en één dat gunstig afsteekt bij veel van wat over hun strijdmakkers uit andere landen is gepubliceerd - is een belangrijke mijlpaal.

* Drie van hen, Frans Groot, Rik Vuurmans en Hans Dankaart, schreven eerder met Margreet Braams "Wat dunkt U van Spanje? Nederlanders en de Spaanse burgeroorlog, 1936-1939 ", een uitgave van Skript (Amsterdam 1984). Enkele mooie foto's, die daarin staan, vond ik niet terug in De oorlog begon in Spanje. Jaap-Jan Flinterman publiceerde "De CPN en de solidariteitsbeweging met de Spaanse republiek in Nederland (1936-1939)" in Cahiers over de geschiedenis van de CPN, deel 10; Amsterdam 1985.

Hans Dankaart, Jaap-Jan Flinterman, Frans Groot en Rik Vuurman, De oorlog begon in Spanje. Nederlanders in de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939; Amsterdam, Van Gennep 1986; 179 pag.; f. 29,50.

REVOLUTIE EN BURGEROORLOG

Revolutie en burgeroorlog. Spanje na 19 juli 1936. Zo heet het speciale zomernummer van De Vrije. De vormgeving is van Erik Brouwer, Piet de Geus en Marien van der Heyden. Ik noem hen als eersten om de prachtige verzorging van deze uitgave - het is meer een album dan een tijdschrift - te benadrukken. Er staan tientallen unieke foto's in die allerlei aspekten van de revolutie en de CNT belichten. Maar ook de inhoud van de artikelen is de moeite waard. Jacq Giele schreef over de verzwegen sociale revolutie. Verder werd er - vaak met meer dan één bijdrage - aan meegewerkt door Féderica Montseny (het bekende dilemma van strijd tegen het fascisme en sociale revolutie), Hanneke Willemse, Jansen Schöttelndreiër, Félix Carasquer (de oudere broer van Francisco, over libertair onderwijs in Spanje), Piet de Geus, Nico Berti, Manja Bakker, Jean Pillie en Francisco Carasquer (over zijn Hollandse periode). In totaal achttien artikelen, waarvan ik nog de volgende onderwerpen noem: de kollektieven in Barcelona en die in Aragón; de vrouwen, hun strijd en de libertaire beweging; de kommunisten in Spanje en in Nederland plus de Nederlandse kommunisten in Spanje in de Internationale Brigade; de diskussies in Nederland over het geweld en de regeringsdeelname in Spanje (ten dele gebaseerd op de "stukken" van toen, ten dele op gesprekken nu, met o.a. Wim Jong, Wim Wessels en Gé Nabrink; de militarisering van de milities; de kerk; verzet en repressie onder Franco.

In vrij veel artikelen worden citaten ingelast - helaas zonder bronvermelding. Zij geven een goede indruk van de sfeer en de mentaliteit van de libertaire beweging in het Spanje van toen. Enkele artikelen krijgen er echter iets fragmentaries en brokkeligs door. De grote lijn is dan, voor buitenstaanders, wel eens moeilijk te vinden. Een grote lijn geeft het artikel van de Italiaan N. Berti die de problemen van politieke aktie - sociaal-revolutionair handelen en anarchistiese machtsovername of kollaboratie behandelt. Ik citeer hieruit: "Hoe dan ook, anarchistiese diktatuur en demokratiese samenwerking waren geen van twee in overeenstemming te brengen met de doeleinden van de sociale revolutie. Voor geen van die twee situaties was er een theorie of een politieke strategie voorhanden, net zomin als voor de totale leiding van de revolutie of voor het verdedigen van de verworvenheden van de revolutie. Het anarchisme was gedoemd te verliezen". "(...) De vraag of het anders zou hebben kunnen lopen moet ik ontkennend beantwoorden. (...) De tragedie van de Spaanse revolutie was tevens de tragedie en het einde van de in 1872 geboren anarchistiese beweging".

Laat ik deze bespreking echter beëindigen met een ander citaat. Felix Carasquer, die, even realisties, konstateert dat er "op dit moment geen CNT bestaat die solidair en kreatief is zoals vroeger", besluit zijn artikel als volgt. "We blijven echter hopen dat mensen zullen beseffen dat er tegenover de kapitalistiese uitbuiting en het totalitarisme van de marxistiese staten maar één werkelijk alternatief bestaat: het libertair projekt".

De Vrije, anarchistisch maandblad; 1986, nr. 5,6 en 7; 84 pag.; f. 12,50.

BURGEROORLOG IN EEN SPAANS DORP

Van alle hier besproken boeken is dit wel het aangrijpenste. Geen wonder, Spanjaarden, die alles hebben meegemaakt, komen hier zelf aan het woord. Hanneke Willemse, de schrijfster, is sinds jaar en dag geïnteresseerd in het Spaanse anarchisme. Haar boek is een oral history van het dorp Albalate de Cinca in de provincie Huesca in Aragón. Het dorp was een centrum van het anarcho-syndikalisme en van de kollektivisatie in de tijd van de burgeroorlog. Hanneke Willemse heeft er drie maanden doorgebracht - wat erg kort is als men bedenkt hoe moeilijk het is een vertrouwensbasis met de bewoners van dit soort dorpen te scheppen. Dankzij adviezen en kontakten die zij al had en vooral door de hulp van de vuilnisman, slaagde zij er toch in de dorpsbewoners (en bewoonsters) over hun verleden aan het praten te krijgen. Zowel oud-militanten van de CNT als rechtse dorpelingen vertellen over hun leven (er zijn geen politieke middenfiguren bij - al zien sommige rechtsen zich nu misschien zo). Hanneke Willemse heeft een zeventig interviews afgenomen en aan de hand daarvan is dit boek tot stand gekomen en een film gemaakt, samen met Jan Groen: Ni peones, ni patrones! Van Jan Groen zijn ook de talrijke foto's van het dorp die in het, zeer leesbaar geschreven, boek zijn opgenomen. Veel informanten dorsten niet openlijk te praten en deden het alleen onder belofte van geheimhouding en binnenskamers. De schrijfster heeft de namen veranderd en kon de verhalen niet echt kontroleren. Bij de opzet is de geschiedenis van het dorp - en die van Spanje - gevolgd; telkens aan de hand van fragmenten uit de gesprekken met de bewoners van Albalate, zodat men dezelfde personen, door het gehele boek verspreid, tgenkomt. Hanneke Willemse heeft als bijlage een "schets van de anarchistische beweging in Spanje en Aragón 1930-1985" (die overigens maar tot 1938 gaat) opgenomen en in elk hoofdstuk wordt door haar historiese achtergrondinformatie ingevlochten in het verhaal. Het boek heeft geen wetenschappelijk apparaat, en de gebeurtenissen worden niet in een histories of kultureel-anthropologies kader geplaatst. Bestaande literatuur over Aragón, de revolutie of de libertaire beweging - waarin men Albalate wel tegenkomt - is niet verwerkt.

Het is geheel het verhaal van de mensen. En dat is adembenemend. Achtereenvolgens komen aan de orde: de tijd van de diktatuur in de jaren twintig; de republiek met de opbouw van de CNT, de libertaire jeugdbeweging en de kulturele centra die hierbij van groot belang waren; de grote opstand in Aragón in 1933 en de repressie daarna. Vervolgens het begin van de burgeroorlog; de kollektivisatie en hoe deze het leven van de mensen en het dorp veranderde ("We waren vrij in Albalate, een vrijheid die van korte duur was, omdat de kommunisten er een eind aan gemaakt hebben. Door de ellende die we na de oorlog hebben doorgemaakt, vergeet ik wel eens, dat ik in die tijd heb leren lachen. Ik ben gelukkig geweest"). Dan de kontrarevolutie in 1937 als ook Alabalate door kommunistiese troepen wordt bezet, die de mannen arresteren en mishandelen en alles van de kollektieven kort en klein slaan. "Niets, maar dan ook niets, was er over van datgene waar we maanden voor gewerkt hadden". Tenslotte de doorbraak van Franco's troe-

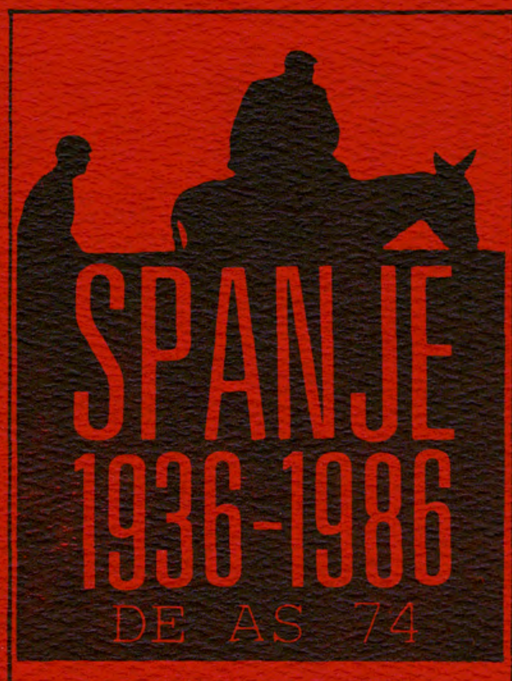
pen in 1938, het einde van de oorlog en de lange nacht van de repressie in kampen en gevangenissen en daarbuiten in het dorp zelf, waar men volstrekt afhankelijk is van de willekeur van fascisten en rechtsen die de grond en de macht in handen hebben en van wie de afschuwelijkste misdaden bekend zijn. "In de gevangenis was je vrijer dan erbuiten" zegt één van de getuigen.

Hanneke Willemse, De onvoltooide revolutie. Burgeroorlog in een Spaans dorp; Amsterdam SUA 1986; 136 pag.; f. 18,00.

LITERATUUR

Het is ondoenlijk om ook maar een poging te doen een bibliografie samen te stellen van werken over de Spaanse Burgeroorlog - die zou duizenden titels tellen. Ik beperk me tot enkel overzichtswerken, m.i. van belang zijnde herinneringen en in het Nederlands verschenen geschriften, waarbij ik voorbij ga aan Spaanstalige werken en fiktie. De nadruk ligt op literatuur van anarchistiese of sympathiserende zijde, voor zover niet elders in deze AS genoemd.(RU)

H. Thomas:	The Spanish Civil War (1961). Harmondsworth, 1982. Niet onomstreden. Bevat een uitgebreide en nuttige bibliografie (49 blz.)
P. Broué/ E. Témine:	La Révolution et la guerre d'Espagne. Parijs, 1961. Vertaald in het Duits en Engels en volgens Vernon Richards (zie hieronder) het beste overzichtswerk.
V. Richards:	Lessons of the Spanish Revolution. Londen, 1972. Kritiek van een anarchist op de houding van de CNT.
B. Bolloten:	The Grand Camouflage; the Communist Conspiracy in the Spanish Civil War. Londen, 1961. Interessant werk, waarin veel aandacht wordt besteed aan het zgn. Volksfront. Een uitgebreide versie verscheen in 1977. Een nieuwe editie is getiteld The Spanish Revolution.
M. Bookchin:	The Spanish anarchists. The heroic years 1868-1936. New York/Hagerstown/San Francisco/Londen, 1978. Redelijke geschiedenis van het Spaanse anarchisme.
J. Peirats:	Anarchists in the Spanish Revolution. Detroit, 1977.
S. Dolgoff (red.):	The anarchist collectives. Workers' self-management in the Spanish Revolution 1936-1939. New York, 1977.
A. Souchy:	Nacht über Spanien. Bürgerkrieg und Revolution in Spanien. Darmstadt, 1957. Souchy bracht de tijd van de burgeroorlog in Spanje door. Onlangs herdrukt.
R. Rocker:	Die Spanische Tragödie. Berlijn, 1976. Kort verslag (99 blz.), waarin met name aandacht wordt besteed aan de rol van landen als Duitsland, Italië en Rusland.
G. Jackson:	The Spanish Republic and the Civil War, 1931-1939. Princeton, 1972. Vooral van belang voor de Republiek van 1931.
J.J. Giele:	Arbeiderszelfbestuur in Spanje. Een verslag van de kollektivisatie van de Catalaanse ekonomie tijdens de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939. Amsterdam, 1975.
G. Brenan:	Het Spaanse labyrinth. Een overzicht van de sociale en politieke achtergronden van de burgeroorlog. Amsterdam, 1947. Eén van de interessantste en leesbaarste boeken over de achtergronden van de burgeroorlog.
R. de Jong:	De Spaanse Burgeroorlog. Den Haag, 1963.
A. Schapiro/ A. de Jong:	Waarom verloren wij de revolutie? De nederlaag van het Spaanse anarchosyndikalisme in 1936-1937. Baarn, 1979. Kritiek op de kompromis-politiek van de CNT.
H.M. Enzensberger:	De korte zomer van de anarchie. Utrecht/Antwerpen, 1973. Hoewel in romanvorm geschreven, is er wel degelijk gebruik gemaakt van historiese bronnen. Herdruk Van Gennep Amsterdam, 1977.
A. Lehning:	De Spaanse Burgeroorlog (1948). in: De draad van Ariadne. Essays en kommentaren. Amsterdam, 1966. Een "kritiek" op het bovengenoemde werk van Brenan.
A. Schapiro:	Twee artikelen over de Spaanse klassenoorlog (1936-1937). in: M. Hunink e.a. (red.) - Voor Arthur Lehning. Baarn, 1979.
A. Constandse:	Barcelona. in: Algemeen Handelsblad, 2 september 1961. Herdrukt in: De bron waaruit ik gedronken heb. Herinneringen van een vrijdenker. Amsterdam, 1985.
H.L. Matthews:	Half Spanje stierf... Een herwaardering van de Spaanse Burgeroorlog. Amsterdam, 1976.
D. Mitchell:	De Spaanse Burgeroorlog. Bussum, 1986.
G. Orwell:	Saluut aan Catalonië. Amsterdam, 1964.
J. Schalekamp:	Van een eiland kun je niet vluchten. Weesp, 1983. Gesprekken met overlevenden op het eiland Mallorca.
M. Braams e.a. (red.):	Nederland en de Spaanse Burgeroorlog. Utrechts Historisch Cahier 3, 1 (1982). De Spaanse Burgeroorlog en zijn gevolgen. Studium generale-voordrachten georganiseerd door de Leidse historiese disputen Robert Fruin en P.C. Hooft. Leiden, 1973.
P. Eimers:	Anarchisten en marxisten in de Spaanse Burgeroorlog. Driebergen, 1973.
C. Brendel:	Revolutie en contrarevolutie in Spanje. Baarn 1977. Interessant, maar niet onomstreden. Zeer kritiės over de rol van de anarcho-syndikalisten als wegbereiders van een burgerlijke revolutie.

Prijs f. 6,50